

македонски

Committed to Peace

сеќавање во движење

педагошка алатка за културата на сеќавање

прирачник
двд

второ дополнето издание

anne frank
house

HUMANITY IN
ACTION
Bosnia and Herzegovina

Udruženje profesora i nastavnika
istorije/historije/povijesti
Bosne i Hercegovine

секавање во движење

педагошка алатка за културата на секавање
второ дополнето издание

прирачник
ДВД

Сараево, 2019

Назив на публикацијата:

Секавање во движење - Педагошка алатка за
културата на секавање
Второ дополнето издание

Автори:

Лаура Борхаут
Ана Чигон
Бојана Дујковиќ-Благојевиќ
Мелиса Фориќ
Сенада Јусиќ
Мухамед Кафеџиќ Муха
Лариса Касумагиќ-Кафеџиќ
Вјолца Красниќи
Нита Луџи
Николас Мол
Микеле Паренте
Ваутер Реитсема
Учениците на ЈУ Гимназија Обала Сараево

Консултанти:

Суад Алиќ
Андреа Баотик
Џудит Бранд
Елма Хашимбеговиќ
Адис Хукановиќ
Алма Машиќ
Неркез Опачин
Кристијан Фајфер
Сораја Загик

Главен уредник:

Микеле Паренте

Координатори на проектот:

Микеле Паренте, *форумЗФД*
Мелиса Фориќ, ЕУРОКЛИО ХИП БиХ
Лаура Борхаут, Куќата на Ана Франк (Холандија)

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

791.5:725.94(497)

SEKAVANJE vo dviženje : pedagoška alatka za kulturata na
sekavanje : priračnik / [avtori Melisa Forić... [et al.] ; [prevod Emica
Niami-Nalbantić, Zehra Obarčanin]. - 2. dopolneto izd. – Sarajevo:
Forum Ziviler Friedensdienste e.V. (forumZFD), 2016. - 101 str. :
ilustr. ; 20 x 20 cm + [1] DVD

Prijevod djela: Sjećanje u pokretu. - Avtori: str. 93-96. - Bibliografija:
str. 97-100.

ISBN 978-9958-0399-3-5

1. Forić, Melisa

COBISS.BH-ID 23298054

СОДРЖИНА

I. прирачник

1.0. вовед

1.1. Сеќавање во движење – педагошка алатка за културата на сеќавање 7

2.0. есеј: како да се создаде активна култура на сеќавање во нашите општества?

2.1. Поттикнување на младите да размислуваат за спомениците и за нивното значење 11

3.0. наставни модули со единици

3.1. Модул I: Почеток

3.1.1. Единица 1: Кој сум јас? 17

3.2. Модул II: Сеќавање на спомениците / Споменици на сеќавањата

3.2.1. Единица 2: Што е споменик? и Податоци за споменикот 21

3.2.2. Единица 3: Музеј на сеќавањата 26

3.2.3. Единица 4: Ова се мои сеќавања/споменици 28

3.2.4. Единица 5: Мојот идеален споменик 32

3.3. Модул III: Memory walk (Прошетка низ сеќавањата): Сараево - Минхен. Видео клипови.

3.3.1. Единица 6: Еден споменик, десет мислења 35

3.3.2. Единица 7: Херои? Приказна за отпорот 39

3.3.3. Сценарио: Memory walk (Прошетка низ сеќавањата): Сараево- Минхен. Видео клипови. 44

3.4. Модул IV: МОНУМЕНТИ. Променилиото лице на сеќавањето

3.4.1. Единица 8: Разговор со спомениците 49

3.4.1.1. Сет од 27 слики на споменици од Западен Балкан со коментари (во кутија) 56

3.5. Модул V: МОНУМЕНТИмоушн: Уметност на соочување со минатото. Краток филм.

3.5.1. Единица 9: Споменици и моменти во движење 59

3.5.2. Сценарио: МОНУМЕНТИмоушн. Краток филм. 66

3.6. Модул VI: “Сеќавање на другите” - документарен филм

3.6.1. Единица 10: Родово обоено сеќавање 77

3.7. Модул VII: Современи споменици за иднина

3.7.1. Единица 11: ИНДЕКСИ (ДАВОРИН) И МИРЗА - Последни романтици 83

4.0. есеј: Создавање на активна култура на сеќавање преку зајакнување на наставниците

4.1. Поттикнување на младите низ критичка педагогија и мировно воспитување 87

5.0. автори

5.1. Кратки биографии 93

6.0. материјал и ресурси 97

II. ДВД-дидактички материјали

1. memory walk (прошетка низ сеќавањата): сараево-минхен. видео клипови.

- 1.1. Три видео исечоци од Сараево / Источно Сараево (4'-6')
- 1.2. Три видео исечоци од Минхен (4'-6')
- 1.3. Создавање на материјалот: Позади сцена (Making-of)

2. МОНУМЕНТИмоушн (споменици и моменти во движење). анимиран филм.

- 2.1. Краток анимиран филм – Уметност на соочување со минатото (10')
- 2.2. Создавање на материјалот: Од идеја до уметничко дело (Making-of)

3. документарец: Сеќавање на другите (46')

4. краток филм Моменти-Монументи-Движења: ИНДЕКСИ (ДАВОРИН) И МИРЗА (4')

5. МОНУМЕНТИ – променливото лице на сеќавањата

- 5.1. Каталог МОНУМЕНТИ за спомениците од Западен Балкан достапен на б/х/с, албански, македонски, англиски и германски јазик (пдф)

6. прирачник

- 6.1. Модули и единици на б/х/с, албански, македонски, англиски и германски јазик (пдф)

7. педагошки картички

- 7.1. 27 педагошки картички за спомениците за работилници достапни на б/х/с, албански, македонски, англиски и германски јазик (пдф)

“Спомениците и местата на сеќавањата се скаменето паметење. Паметењето не е исто со историската вистина - тоа е во одредена смисла и волунтаристичко. Паметење е она што една заедница сака да го сочува како сеќавање, во поглед на историски настан.”

Кристијан Хелбах

Амбасадор на Сојузна Република Германија во Босна и Херцеговина, во “МОНУМЕНТИ”, 2015

ВОВЕД

Историја на заедничкиот проект

Крајоликот на споменици во Босна и Херцеговина и во регионот, е, во голем дел, поделен, со “сеќавања во движење” кои што си врескаат едни на други во јавниот простор. Иако секојдневно се изложени на сеќавања зацементирани во камен, младите луѓе најчесто малку знаат и малку се заинтересирани за пораките на тие споменици, па така, растат во репрезентативен социо-политички и културен контекст, во кој што приказот за минатото честопати се злоупотребува, односно, каде што минатото се прикажува селективно и еднострано. Со оглед на таквата заднина, во текот на 2013 и 2014 година, спроведени се два младински проекти, со цел да се подигне нивото на свеста на младите луѓе од различни заедници ширум Босна и Херцеговина и странство, за зачувувањето на сеќавањата и на спомениците на Западниот Балкан, како и за разгледување и за укажување на важноста за соочување со минатото.

“Memory walk” (Прошетка низ сеќавањата) е називот на филмската работилница, која ја спроведе Иницијативата на младите за човекови права БиХ (YHR BiH) и Куќата на Ана Франк, (Anne Frank House, AFH) од Холандија, во 2013 година во соседните градови Сараево и Источно Сараево, Босна и Херцеговина, и во 2014 година во Минхен, Германија. Во текот на петдневната работилница, младите учесници од различни градови, се упатија на заедничка експедиција за истражување и документирање на спомениците во своето непосредно опкружување, за да дознаат повеќе за овие, честопати спротивставени, сеќавања за Втората светска војна и за војната во деведесеттите години од минатиот век. Младите учесници на работилницата направија кратки документарни исечоци, во кои што ги претставија податоците за спомениците во Сараево и Минхен, во форма на интервјуа со случајни минувачи, кои што се прикажани во рамките на јавната проекција.

“МОНУМЕНТИмоушн” - Уметност за соочување со минатото (проект на форумЗДФ), е краток анимиран филм на 18 студенти од Србија, Косово, Македонија, Босна и Херцеговина и од Германија, во кој, инспирирани од изложбата МОНУМЕНТИ, ги прикажаа спомениците на Западен Балкан од Втората светска војна. Првобитната идеја на проектот беше, сродните скаменети и изолирани споменици да се стават во фиктивна интеракција, како извесна метафора за разбудените, живи сеќавања. Со оваа, креативна визија, младите студенти ја отворија вратата на низа можности за преиспитување на историјата, со доминантни и преовладувачки наративи за спомениците и меморијалните локалитети во Западен Балкан, како и за улогата на уметноста и на уметникот во процесот на зачувувањето на сеќавањата и соочувањето со минатото.

Memory walk (Прошетка низ сеќавањата) и МОНУМЕНТИмоушн-Споменици и моменти во движење, стануваат “Сеќавања во движење”: Партнерски проект на форумЗДФ (Forum Ziviler Friedensdienst e.V., Цивилна мировна служба), Куќата на Ана Франк (Холандија), Иницијативата на младите за човекови права (YHR BiH) и Здружението на наставници и професори по историја во БиХ (ЕУРОКЛИО ХИП БиХ).

Во летото 2014 година, поттикнати од индивидуалните настојувања на сите партнери да обезбедат одржливост на резултатот и да ја претстават работата на младите луѓе пред пошироката публика, партнерите на двата проекта воспоставија блиска соработка. Со оглед дека и двата проекта ги создадоа млади луѓе за младите, и дека крајниот производ им се сличен - филмски исечоци, се роди идејата, овој производ да се преточи во педагошка алатка, која што на наставниците и на професорите ќе им овозможи филмските исечоци да ги користат во својата работа.

Во септември 2014 година, направена е серија на успешни проекции и пилот работилници во Сараево, Добој, Маглај, Теслиќ, Тешња и во Бања Лука, во кои учествуваа повеќе од 150 млади луѓе. Целта на овие работилници беше да се испита вредноста на заедничката соработка и да се тестираат одредени концепти, методи и идеи за подигање на свеста за тешкотиите во процесот на зачувувањето на сеќавањата, како и да се разгледа важноста на соочувањето со минатото. Се испостави дека, за поголемиот дел од студентите, спомениците претставуваат значаен дел на историското сеќавање, поради што им е исклучително важно да знаат како настанале тие споменици и кој одлучувал за нив. Тоа значеше дека посакуваното ниво на освестување, можат да го остварат само со критички пристап и со длабоко размислување на оваа тема. Филмските исечоци од двата проекта се наметнаа како многу интересна појдовна основа за дискусија за политиката на сеќавањата.

Во периодот од септември до декември 2014 година, *форумЗДФ* и *ЕУРОКЛИО ХИП БиХ*, упатија повик до универзитетските професори и до бројни експерти од областа на историјата и културата на сеќавање, со својата визија, идеи и компетентност, да дадат свој придонес во новонастанатиот проект, под назив “Сеќавање во движење” - педагошка алатка за културата на сеќавањето, кој се наоѓа пред вас.

“Сеќавање во движење”: Контекст

Спомениците со кои се занимава проектот “Сеќавање во движење”, покажуваат како, во 20 век, во земјите на Западен Балкан и во делови на Германија, се развивале концептите на идентитети. Со оглед на нивната улога, спомениците претставуваат совршено средство за претставување на овие процеси на многу интересен начин. Еден ист споменик, понекогаш може да долови различни концепти на идентитет во одредени географски и временски растојанија. Трансформирањето, уништувањето и занемарувањето на постоечките споменици, на одреден начин, ги “ажурира” политичките концепти на идентитетот и, во таа смисла, тие се многу важни за идентитетот. И, иако тие концепти на идентитет, може да ги поделат луѓето и да ги поттикнат кон насилство, тие, исто така, можат да дадат придонес кон помирувањето. Се појави потреба за изнаоѓање на нови начини за соочување со минатото, соочување со доминантните историски наративи и преиспитување на востановените концепти на идентитет. Затоа се определивме за транснационална перспектива, со чија помош ќе ги запознаеме учесниците со процесот и механизмите на зачувувањето на сеќавањата, притоа оставајќи им доволно простор за критички осврт и за размислување за темата.

Сеќавање во движење: Цели

- Главната намера на наставната алатка, е да ги поттикне младите луѓе во Европа да се ангажираат во областа на историјата и критички да се осврнат на јавната култура на зачувување на сеќавањата. Авторите ги дефинираа следните потцели:
- да поттикнат на критичко размислување за процесот на зачувувањето на сеќавањата, на пр. со контекстуализирање на стратегијата за зачувување на сеќавањата и подигнување на нивото на свеста за потешкотиите во процесот на изградба на спомениците и во врска со спорните значења на тие споменици;
- да се подигне свеста за важноста на улогите и одговорностите на младите луѓе во процесот на зачувување на сеќавањата;
- да се промовира инклузивно размислување за минатото, сегашноста и иднината преку конструктивен дијалог меѓу земјите;
- да се придонесе кон воспоставување на доверба меѓу поединците и заедниците од различно милје, за повторно да се воспостави дијалог и за да се обноват мирољубивите односи;
- да се поттикне на размислување и разгледување на алтернативни форми за зачувување на сеќавањата.

Ажурираниот материјал, кој што се содржи во оваа наставна алатка, според тоа, ќе ги поттикне младите луѓе, активно да работат на создавање на простор за конструктивен дијалог, соочување со различни перцепции, размена на нови гледишта и критички осврт на сопственото минато и минатото на другите. Во крајна линија, препознавањето на универзалните карактеристики на зачувувањето на сеќавањата во Европа, може да помогне да се надминат доминантните јавни дискурси и граници, кои постојат во секое општество.

Сеќавање во движење: Структура на прирачникот

Прирачникот е структуриран како интерактивна наставна алатка за учители, наставници и професори, кои што работат со ученици на возраст од 15 до 25 години, а содржи:

- седум тематски модули за културата на сеќавањето;
- единаесет единици за работа со учениците и студентите, како и за работа со младите кои што се активни во младинските, невладините, културните и во образовните организации;
- два писмени состави (есеи);
- ДВД со аудиовизуелен и дидактички материјал (седум кратки филмови и еден документарен филм);
- 27 дидактички картички (за работа со учесниците на работилниците) со слики од спомениците и меморијалите од Западен Балкан;
- каталог за спомениците на Западен Балкан со назив МОНУМЕНТИ;
- биографии на авторите/ките;
- избор на релевантен ресурсен материјал за едукација за културата на сеќавањето.

Пакетот со педагошки материјал, опфатен со проектот “Сеќавање во движење”, е резултат на заедничката работа на мултикултурниот тим на професори и наставници од Босна и Херцеговина, историчари и историчари на уметност од Босна и Херцеговина и од странство, кои што ги земаа предвид и придонесите на претставниците на невладините организации кои што работат на ненасилното решавање на конфликтите, на

изградба на мирот и на прашањата за човековите права. Материјалот е достапен на јазиците кои се говорат во Босна и Херцеговина, на македонски, на албански, на англиски и на германски јазик.

Благодарение на серијата од 10 тренинзи за 124 наставници и професори, како и едукатори во формалното и неформалното образование, спроведена во 2015 година во девет градови во Босна и Херцеговина - Сараево, Добој, Сребреница, Мостар, Јајце, Приедор, Брчко, Тузла и Бужим, педагошката алатка “Секавање во движење” најде пат до своите корисници (евалуацијата и документацијата се достапни www.dwp-balkan.org и на memorinmotion.cliohipbih.ba). Секоја работилница од алатката, добиваше нова димензија со позитивни реакции и со нови идеи, кои учесниците на одржаните тренинзи меѓусебно ги споделуваа. Новите, конструктивни идеи за подобрување на материјалот кои што ги добивме, настојувавме да ги вклучиме во ова, второ издание на материјалот, и со тоа да го подобриме. Како потполно нов материјал, вклучени се уште два наставни модула со единиците “Родово обоено секавање” и “Индекси (Даворин) и Мирза”. Овие наставни модули се базирани на дополнителниот документарен филм “Секавање на другите” и на краткиот филм “Индекси и Мирза”, кој беше победник на конкурсот за млади “Моменти-Монументи-Движења”. Исто така, додадовме и есеј за важноста на поттикнувањето на младите кон критичка педагогија и мировно воспитување. Новото издание на педагошката алатка “Секавање во движење”, ќе патува низ регионот на Западен Балкан, при што, по пат на обука, ќе им биде претставен пред наставниците и на другите корисници.

Се надеваме дека второто, дополнето издание на овој прирачник, со поголем број на дидактички материјал, на сите педагози, наставници, млади активисти, ќе им послужи како дополнително средство, со помош на кое, младите луѓе ќе се запознаат со начините на кои, историјата и секавањата за војната и за конфликтите, се претставуваат, се користат и неретко се злоупотребуваат во јавниот простор.

Авторите на проектот “Секавање во движење”, веруваат дека овие “лекции” од и за минатото, кои се преточени во “алатки” за иднината, ќе овозможат поконструктивна и критички ориентирана расправа за зачувувањето на секавањата меѓу младите во Европа и, во крајна линија, успешно ќе даваат свој придонес во воспоставувањето на мирот и помирувањето во општествата.

Лаура Буерхаут, Куката на Ана Франк (Холандија)

Микеле Паренте, Форум Цивилиер Фриденсдиенст е.В. (*форумЗФД*) во Босна и Херцеговина

Кристијан Фајфер, Форум Цивилиер Фриденсдиенст е.В. (*форумЗФД*) во Србија

Мелиса Фориќ, ЕУРОКЛИО ХИП БиХ (Босна и Херцеговина)

www.memorinmotion.cliohipbih.ba

www.dwp-balkan.org

www.forumzfd.de

www.annefrank.org

есеј

Поттикнување на младите да размислуваат за спомениците и за нивното значење: Како да се создаде активна култура на сеќавање во нашите општества?

Др. Николас Мол, историчар

Културата на сеќавањето претставува многу повеќе од спомениците - а сепак, спомениците се посебно видлив дел и илустрација од културата на сеќавањето во нашите општества во Европа. Спомениците ги градат личности, групи, општества, во настојување да ја артикулираат својата визија за минатото, сегашноста и иднината. Во исто време, како и секој симбол, и спомениците имаат различни слоеви на значење и ретко претставуваат само обични монолитни блокови, иако понекогаш намерата е токму таква. Секој споменик, има и повеќестрана историја, на пример историја за своето настанување, историја на различни перцепции, историја на својата судбина по изградбата.

Сфаќањето и анализирањето на спомениците е предизвик, но тоа е понекогаш од суштинска важност за разбирање на општеството, на културата на сеќавањето на тоа општество и развојот на општеството и на неговата култура на сеќавање. Како да ги заинтересираме повеќе граѓаните, а особено младите луѓе, за спомениците кои ги опкружуваат? Еден од проблемите на спомениците е дека, неретко по изградбата, тие стануваат невидливи, затоа што стануваат дел од секојдневието, па поради тоа, често не ги ни воочуваме. Или ги гледаме, но само површно и не размислуваме вистински за нив. Како повторно да ги направиме видливи и да ги направиме предмет на критичко размислување?

Проектите “Прошетка низ сеќавањата”, со своите видео исечоци, и “МОнуМЕНТИмоушн”, со својот краток анимиран филм, на кој што се темели заедничката педагошка алатка “Сеќавања во движење”, како што е опишано на почетокот на овој прирачник, се два различни проекти кои, меѓутоа, имаат многу заедничко. Пред сè, и двата проекти ги ставаат спомениците во центарот на вниманието, обидувајќи се да го изострат нашиот суд за нив и да го стимулираат нашето размислување за спомениците и за нивниот контекст. Тие ги прават спомениците видливи и предмет на размислување, а филмовите, во најголема мера, ги работат младите, сами.

Исто така, постојат и разлики меѓу проектите и филмовите кои настанаа во рамките на проектите - во формата, во географскиот фокус и историскиот контекст на спомениците кои се одбрани за филмовите. Кога станува збор за проектот “Прошетка низ сеќавањата”, секој поединечен видео исечок се однесува на еден специфичен споменик, а материјалите се, во главно, организирани околу интервјуа, во кои што различни лица ги изразуваат своите мислења за одбраниот споменик. Од друга страна, “МОнуМЕНТИмоушн” е анимиран филм кој што не се занимава со поединечни споменици, туку опфаќа цел пејсаж од споменици и создава фиктивна приказна за нив. Што се однесува до географскиот и историскиот фокус, првата серија исечоци од материјалот “Прошетка низ сеќавањата” се однесува на спомениците од Сараево и од Источно Сараево, врзани за војната во периодот 1992-1995 година и Втората светска војна, додека втората серија на споменици се споменици од Минхен, Германија, кои се однесуваат на Третиот рајх, а кои се изградени во последните дваесет години. Иако филмот “МОнуМЕНТИмоушн” се фокусира на територијата на поранешна Југославија, со спомениците од последните дваесет години, кои што делумно се однесуваат на војните во 90-тите, тој, исто така, ги опфаќа и претходните периоди, особено периодот на социјалистичка Југославија, со споменици во врска со борбата на партизаните во Втората светска војна.

Меѓутоа, и покрај овие разлики, филмовите кои што произлегоа од овие два проекта, се, исто така, во голема мера комплементарни, затоа што, како што веќе е истакнато, ги прават спомениците видливи и предмет на сериозно размислување. На тој начин, и двата проекта се занимаваат со иста тема: На кој начин постапуваме со спомениците и какво е значењето на спомениците? Тоа е универзално прашање на кое не постои универзален одговор, затоа што секој споменик е производ на своето време и општество и бара специфични одговори, но она што можеме да го забележиме, се некои општи тенденции.

Кога гледаме различни филмови, може да добиеме впечаток за тоа колку, прашањето за значењето на спомениците, е повеќеслојно. Во случајот на трите споменици од проектот “Прошетка низ сеќавањата” кои што се поврзани со Минхен, воочливо е дека заедничка карактеристика на сите три споменика, кои се посветени на Белата роза, Друкенбергергасе (Druckebergergasse-улицата што ја користеле минувачите кои што сакале да го избегнат оддавањето на почит на нацистичкиот споменик) и на Георг Елзер, е таа дека не се монументални, туку доста дискретни, а, дури и ако ги воочите, нема нужно да сфатите за што се работи, затоа што спомениците не даваат директни информации за историскиот настан кој што го обележуваат. Во случајот на проектот “МОнуМЕНТИмоушн”, општо, гледаме друг вид на споменици: статуи на личности или апстрактни споменици со вертикални и раскошни форми, кои се создадени за да доминираат или барем да

влијаат на својата околина. Тие не се нужно многу експлицитни, дури, некогаш се многу апстрактни. Сè на сè, овие споменици поставуваат две важни прашања: прво, во која мера спомениците треба да бидат видливи? Второ, колку тие треба да бидат експлицитни? Со други зборови, колку спомениците му пренесуваат експлицитна порака на посетителот и колку би требало тоа да го прават, односно, колку простор би требало да му се остави на посетителот, самиот да ги протолкува? Во последните дваесет години, во Европа, бевме сведоци на развојот на алтернативни форми на вертикални и монументални облици на спомениците. Еден таков пример се трите споменика од видео исечоците од Минхен, додека, во поранешна Југославија, можат да се воочат “приземни” облици на споменици. Највпечатлива илустрација на помалку видливи и неексплицитни споменици, сосема сигурно се “Розите на Сараево“, кои што се прикажани во видео исечоците на проектот “Прошетка низ сеќавањата”.

Уште едно, стимулирачко прашање, кое што се поставува во филмовите во рамки на двата проекта, е следното: Што се случува или што би требало да се случи, со спомениците од претходниот режим, кога тој режим ќе исчезне? Дали треба да се уништат? Да се отстранат? Да се задржат? Да се реставрираат?

Да се преобликуваат? Тоа е важно и чувствително прашање, на пример, во земјите од поранешна Југославија, во врска со многу партизански споменици, изградени меѓу 50-тите и 80-тите години. Многу од овие споменици, изградени во социјалистичка Југославија, денес се напуштени, уништени или изменети. Тоа е, исто така, појдовна основа на филмот “МОНУМЕНТИМОУШН”: судбината на споменикот на Боро и Рамиз во Приштина, изграден за да се истакне српско-албанското братство во борбата против фашизмот во Втората светска војна, но од кој што е отстранета бистата на Боро. Прашањето за судбината на партизанските споменици, се спомнува и во два од три видео исечоци од проектот “Прошетка низ сеќавањата”, направени во Сараево и во Источно Сараево.

Со оглед на тоа дека прашањето за изградбата на спомениците и нивното значење е универзално прашање, како и со оглед на тоа дека овие два проекта и нивните филмови се занимаваат со делумно различни, а делумно слични аспекти на истата тема, тоа што овие два проекта се споени во една педагошка алатка, има смисла. Како да се користат овие два проекта и филмовите кои произлегоа од нив, за, младите луѓе во различните делови од Европа, да се поттикнат да размислуваат за спомениците и за нивното значење? А како, потоа, да се размислува за начините на употреба и на искушенијата на историското сеќавање во нашите општества? Модулите во оваа педагошка алатка предлагаат различни можности за тоа. На тој начин,

тие придонесуваат, спомениците и сеќавањата да не се гледаат како нешто статично, туку да се претворат во нешто живо, што е, исто така, нешто што се случува во филмовите на овие два проекти. Во проектот “МОНУМЕНТИмоушн”, прикажаните споменици буквално оживуваат, додека во случајот со видео исечоците во проектот “Прошетка низ сеќавањата”, спомениците оживуваат на тој начин што ги повикуваат лицата да размислуваат и да зборуваат за нив. Оваа педагошка алатка, ја проширува оваа работа: на тој начин што ги поттикнува младите да размислуваат и да работат на спомениците, ги повикува да станат активен дел на културата на сеќавања во своето општество, и, исто така, да се надеваме, ги поттикнува да сфатат дека развојот на секоја култура на сеќавање не е нешто што се случува само од себе, туку е нешто што бара поддршка од луѓето, граѓаните, и зависи од нивното учество.

Добра дополна на новото издание на педагошката алатка, се двата дополнителни филма (со соодветни педагошки модули), во согласност со првите два филмски проекти, па ги дополнуваат и им даваат процедура перспектива за преиспитување на спомениците и нивното оживување во очите на студентите. Еден е “Сеќавање на другите”, на младата словенечка режисерка Ана Чигон, која ги истражува спомениците на Косово низ критичкиот поглед на студентите, уметниците, академиците и на активистите. Како и во многу други земји, скоро сите постоечки споменици во Косово, претставуваат мажи, па, Ана Чигон за својот филм решава да интервјуира само жени. Резултатот е стимулативно патување низ родот и низ културата на сеќавања, (не)претставувањето на жените, како и општото прашање, зошто одредени групи и теми (премногу) се претставуваат, додека други, отсутнуваат. Во еден момент, во филмот, една студентка вели: “Не разбираам зошто секој споменик мора да биде за војната и политиката, и зошто нема споменици за уметниците”. Ова нè води до вториот филм, кој е додаден во педагошката алатка, филмскиот клип “Индекси и Мирза”. Тој се фокусира на необичните споменици изградени во Сараево: едниот е посветен на Даворин Поповиќ, пеачот на рок групата “Индекси”, а вториот на кошаркарот Мирза Делибашиќ. И двајцата се легендарни фигури на Сараево, на Босна и Херцеговина и на поранешна Југославија. Тие беа пријатели, и двајцата прерано починаа во 2001 година. И двајцата се запаметени како симболи на хуманоста и на исполнувањето на сништата. Овој филмски клип, кој што го изработија учениците од гимназијата Обала од Сараево, е уште еден охрабрувачки пример како младите луѓе се занимаваат со спомениците, и како перспективата на младите луѓе може да отвори инспиративни прашања за значењето на спомениците во современите општества.

1994 “Надгробен споменик” – Споменик на Иво Андриќ, Вишеград, Босна и Херцеговина

модул I почеток	
	единица 1
тема	Комуникација и взаемно слушање
наслов	Кој сум јас?
поднаслов	Истражување на идентитетот и создавање на атмосфера за групна работа
контекст	Ова е воведна вежба, која има за цел да им овозможи на учесниците подобро да се разберат и да се креира атмосфера за работа на различни и конкретни модули, предложени во овој прирачник. Ова е многу важен дел од работата со модулите, затоа што е исклучително важно учесниците да се разберат и да се запознаат и да им се овозможи да се искажат без да се колебаат, за да ги изнесат своите идеи и ставови. Ако, на самиот почеток, се креира соодветна работна атмосфера, резултатите во подоцнежните фази, ќе бидат попозитивни.
поврзани теми	Идентитет и групна интеграција
пораки	Како се дефинирам јас и како другите ме дефинираат?
цели	<ul style="list-style-type: none"> • да им се овозможи на учесниците подобро да се запознаат, низ лични контакти; • да им се овозможи на учесниците да ја унапредат вештината на слушање; • поттикнување на рамноправното учество во работата.
исходи од учењата	Учесниците ќе дознаат повеќе едни за други и ќе ги разменат своите очекувања од модулот.
траење	90 минути
број на учесници	20-30
методологија	Со работа во парови и во групи, учесниците подобро ќе се запознаат и ќе ги разменат своите очекувања од модулот.

процедура

Вовед (10 минути)

Замолете ги учесниците да се поделат во две групи.

Замолете ги групите да застанат на спротивните страни на одделението и да застанат завртени едни кон други.

Работа во парови (15 минути)

Објаснете им на учесниците дека треба да воспостават контакт со очи со некој од членовите од другата група и дека со таа личност ќе треба да ги разменат следните информации:

- лични информации,
- омилена игра од детството,
- највозбудливата работа која им се случила во последните 30 дена,
- идеален одмор,
- најпознат светски споменик кој што прв ќе им падне на ум.

Потоа објаснете им на учесниците дека ќе:

- разговараат еден со друг вкупно 8 минути,
- го претстават својот партнер на останатиот дел од групата, притоа не гледајќи во белешките.

Работа во групи (50 минути)

По истекот на времето одредено за работа во парови, треба да се замолат учесниците да ги претстават своите партнери на останатиот дел од групата, зборувајќи во прво лице и не гледајќи во белешките (на пример, ако Марио ја претставува Алма, излагањето ќе го започне на следниот начин: “Здраво, јас сум Алма...”).

На останатиот дел од групата треба да ѝ се објасни, вниманието да го фокусира на лицето кое се претставува, а не на лицето што зборува.

Паровите ќе се менуваат, сè додека на групата не ѝ се претстават сите лица.

Осврт:

Поттикнете ги учесниците да опишат како се чувствувале во текот на овој начин на претставување и како изгледа кога некој ве претставува на овој начин.

Доколку бројот на учесниците е непарен, модераторот може да “влета” како партнер на учесникот на кој му недостига партнер, за да може и тој да помине низ оваа вежба.

Сумирајте ги изнесените согледувања.

	<p>Напомени на модераторот: Во фазата на “интервјуирање” предупредете ги учесниците дека поминале 4 минути, за и другото лице од парот да има исто време за интервјуирање.</p> <p>Учесниците понекогаш ќе забораваат својот партнер да го претстават во обратна улога. Кога ќе се случи тоа, задолжително потсетете го учесникот на изворно дадената инструкција.</p> <p>Немојте да им кажувате на учесниците дека ќе имаат обратни улоги, сè додека не ја завршат вежбата на интервјуирање.</p>
материјал	Табла со хартија, пенкала и хартија
извори	10 меѓународен симпозиум за ненасилство, Конгиан ненасилно смирување на судирите, Центар за ненасилство и мировни студии, Универзитет на Роуд Ајленд
процедура литература	http://www.intergroupresources.com/all-different-all-equal http://dramaresource.com/games/group-dynamics
дополнителни активности	<p>Во материјалот “Сеќавање во движење”-Педагошка алатка за културата на сеќавањето</p> <ul style="list-style-type: none"> • Модул II: Сеќавање на спомениците / Споменици на сеќавањата

1999 Споменик на Мајка Тереза, Скопје, Македонија

модул II сеќавање на спомениците / споменици на сеќавањата	
	единица 2
тема	Разбирање на сеќавањата: од тагување до негирање
наслов	Што е споменик? и Податоци за споменикот
поднаслов	Истражување на темите за сеќавањата
контекст	На овој час, учениците ќе почнат да ги проучуваат историските контексти од повеќе перспективи. Ќе се фокусираат на процесот на зачувување на сеќавањата и ќе ги истражат различните начини на кои поединците, заедниците и општеството одговараат на различни видови на социјални трауми. Од учесниците ќе се бара критички да се осврнат на пораките со кои спомениците комуницираат.
поврзани теми	Соочување со минатото, градење на споменици
пораки	Развивање на “мултиперспективно” и критичко гледиште кај согледувањето на сложеноста и чувствителноста на спомениците и нивната улога во паметењето и сеќавањето.
цели	<ul style="list-style-type: none"> • да се истражи информираноста за спомениците преку воведување на теми за спомениците; • да се сфати дека спомениците се само еден вид сеќавање; • да се разбере зошто се подигаат спомениците и кој ги подига, што ни зборуваат пораката, локацијата и дизајнот за нивното потенцијално значење за општеството; • да се разгледаат и споредат механизмите и процесите на зачувување на сеќавањата во различни земји, вклучувајќи ги и механизмите и процесите во својата земја.
исход од учењата	Учесниците ќе се запознаат со темата за спомениците и ќе сфатат дека спомениците претставуваат еден вид паметење и сеќавање. Учесниците ќе сфатат дека градењето на споменици има врска со минатото, исто колку и со сегашноста. Учесниците ќе ја сфатат сложеноста на сеќавањата и разликите и сличноста во сеќавањата ширум светот.
траење	30 минути (активност 1), 60 минути (активност 2)
број на учесници	20-30

<p>методологија</p>	<p>Сегашната подготовка за часот 2 е поделена во 2 комплементарни активности: Активност 1: Што е споменик? Активност 2: Податоци за споменикот</p> <p>Дискусијата во помали групи и критичката анализа, ќе ги поттикнат учесниците да ги изнесат личните видувања и различните перспективи, и критички да пристапат во толкувањето на спомениците и на историјата. Подготвени се сценарија (кои, веројатно, ќе бидат поврзани со видео клиповите од материјалот “Прошетка низ сеќавањата”) на кои учениците ќе работат во помали групи, со цел да развијат истражувачки вештини и вештини на презентирање низ заедничка работа на групни задачи.</p>
<p>процедура</p>	<p>АКТИВНОСТ 1: Што е споменик?</p> <p>1. Случајна бура на идеи на одредена тема (10 минути)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Да се замолат учесниците да напишат на ливче: Што значи за вас зборот споменик? Нека напишат некоја мисла/идеја која ќе им падне на ум. Објаснете им дека тоа може да биде било што - од чувство до некој настан. • Замолете еден од учесниците да ги собере сите ливчиња, а потоа наредете ги во круг околу зборот “споменик”, кој што го напишавте на таблата, и замолете ги да ги прочитаат на глас. • Замолете ги учесниците да ги истакнат разликите и сличностите кои ги воочиле. • Обидете се тие разлики и сличности да ги групирате во теми за кои подоцна, во текот на вежбите, ќе разговарате: историја и сеќавања наспроти денешница/емоции наспроти настани/естетика наспроти пораки и искуства. <p>2. Пленарна дискусија (20 минути)</p> <p>Разгледајте со учесниците едно од следните прашања:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Секогаш ли се однесуваат спомениците на историјата? Ако не, зошто денес тие се толку важни? 2. Кој ги подига спомениците и зошто? Замолете ги учесниците да размислат за различни актери (жртви, ветерани, политичари, активисти и уметници) и за нивните причини (тагување, оддавање почит, едукација, обвинување, провоцирање, информирање). 3. На кои сè други начини може да се претстави историјата? Замолете ги учесниците да “нафрлаат”, по случаен избор, идеи за други начини како луѓето ја паметат историјата (гробништа, комеморации, семејни приказни, телевизија, книги, образование, музеи). 4. Зошто би можело да биде тешко да се подигне некој споменик и зошто некој би можел да се спротивставува на тоа? Замолете ги учесниците да размислат за емоциите, чувствата, вознемирувачките воени искуства поврзани со спомениците, кои можат да предизвикаат силни реакции, и прашајте ги за интересите на различните актери, како што се политичарите, на пример.

АКТИВНОСТ 2: Податоци за споменикот

1. Подготовка

Подгответе 4-5 сценарија за спомениците (колку што сакате групи, но најмногу 5 учесници во една група). Тие сценарија можат да бидат поврзани со видео клиповите “Прошетка низ сеќавањата”.

2. Работа во помали групи (60 минути)

Поделете ги учесниците во помали истражувачки групи, од 4 до 6 учесници во секоја. Замолете ги “истражувачките групи”, со помош на “водичот”, кој што им овозможува да го „прочитаат“ споменикот, да ги откријат спомениците низ Европа, и тоа на начин на кој што ќе им ја демонстрирате вежбата со давање на пример. За да се подготват за своето истражување, учесниците можат да ги користат видео клиповите “Прошетка низ сеќавањата” и материјалите кои што се достапни на интернет. Нагласете дека групите имаат на располагање 40 минути за да ја завршат својата истражувачка задача и 20 минути заедно да направат кратка презентација во PowerPoint или постер, преку кој што, на останатите учесници, ќе им ги презентираат откритијата поврзани за својот споменик.

3. Претставување на постерите (30 минути)

Дозволете ѝ на секоја група да го претстави својот споменик.

4. Пленарна дискусија (30 минути)

Предлози на теми за разговор:

- Како беше да се учествува во оваа активност? Кои се новите работи кои што ги научивте за спомениците?
- Дали воочивте некои сличности меѓу спомениците во различни земји? Размислете за сличностите во контекст на естетиката и пораките и обидете се, на ниво на група, да размислите за причините за тие сличности (дискусијата може да ја насочите на фактот дека историските контроверзии се универзални и дека секоја земја има свои тешки настани што сака да ги одбележи).
- Дали сте воочиле некои разлики меѓу спомениците во различни земји? Размислете за разликите во контекст на естетиката и пораките и обидете се, на ниво на група, да размислите зошто постојат тие разлики (дискусијата можете да ја насочите на времето од крајот на војната, потекло на судирите/мировен договор, моменталната социо-политичка клима).

A. Водич за „читање“ на спомениците: Кои прашања можете/треба да ги поставите

I. Историски настан:

- За кој историски настан се врзува споменикот?

II. Процес на изградба на споменикот:

- Кој е иницијатор на изградбата на споменикот и како течел процесот на одлучување?
- Кога е изработен/во кој контекст?
- Како е финансиран?
- Кога, како и кој го претставил?

III. Споменикот и неговата функција:

- На каква локација се наоѓа?
(автентична/симболична/оддалечена/истакнатата)
- Каква форма/дизајн има споменикот?
(апстрактен/фигуративен/традиционален/модерен)
- Кои симболи (не) ги користи? (верски/политички/емоционални)
- Каков натпис/текст содржи?
- Што претставува, односно каква порака сака да пренесе во врска со историскиот настан на кој што се однесува?
(инклузивна порака/исклучителна порака, оддавање почит/обвинување/негирање/едуцирање)
- За кого, односно против кого е подигнат споменикот?
(жртви/сторители/помагачи)
- Кому е упатена пораката?
(јазик: на домашното население/на странците)
- Дали споменикот комуницира со посетителот, односно дали го ангажира?

IV. “Живот потоа”:

- Како изгледа споменикот денес? (заштитен/оштетен)
- Дали неговата форма или порака е сменета?
- Дали се користи за (официјални) комеморации или за некои други активности?
- Дали е дел од секојдневниот (градски) живот, и ако е, како се користи?

V. Прием и перцепција - реакции на споменикот:

- Како реагираше луѓето кога е планиран/изграден?
- Дали споменикот предизвикал дискусии/контроверзии?
- Како луѓето денес го доживуваат тој споменик?

материјал	Табла со листови, каде што на еден лист, со големи букви, ќе биде напишан зборот “споменик”; празни листови, на кои учесниците ќе изработуваат постери; лаптопи и пристап до интернет; копии од водичот “Како да се чита споменик”.
извори	Прирачник: Модул III / “Прошетка низ сеќавањата” (Memory walk) Сараево - Минхен / Сценарио и видео клипови “Прошетка низ сеќавањата” (на ДВД: Педагошка алатка за културата на сеќавањата)
процедура литература	Во материјалот “Сеќавање во движење” -Педагошка алатка за културата на сеќавањата: <ul style="list-style-type: none"> • Модул IV: МОНУМЕНТИ - променливото лице на сеќавањата; • Каталог МОНУМЕНТИ, во ПДФ формат, На ДВД “Сеќавање во движење”.
дополнителни активности	Во материјалот “Сеќавање во движење” -Педагошка алатка за културата на сеќавањата: <ul style="list-style-type: none"> • Модул II: “Сеќавање на спомениците/Споменици на сеќавањата” - Единица 2: Музеј на сеќавањата; • Модул II: “Сеќавање на спомениците/Споменици на сеќавањата” - Единица 5: Мојот идеален споменик; • Модул II: “Сеќавање на спомениците/Споменици на сеќавањата” - Единица 4: Ова се моите сеќавања/споменици.

модул II сеќавање на спомениците / споменици на сеќавањата	
	единица 3
тема	Предизвици во процесот на изградба на спомениците
наслов	Музеј на сеќавањата
поднаслов	Разгледување на комеморативната арена
контекст	Во оваа лекција, учесниците ќе продолжат да ги проучуваат историските контексти од повеќе перспективи. Ќе се фокусираат на процесот на зачувувањето на сеќавањата и на изградбата на спомениците, од перспектива на различни актери, погодени од различни видови на социјална траума. Ќе ги истражуваат спомен обележјата, со цел да ги проучат односите меѓу силите во минатото и сегашноста и ќе воспостават врски меѓу сеќавањата и официјалната историја.
поврзани теми	Критички осврт, изградба на спомениците, соочување со минатото
пораки	Да се препознае сложеноста на процесот на зачувувањето на сеќавањата во секое општество
цели	Да се разгледа (тешкиот) процес на зачувување на сеќавањата во општествата
исход од учењата	Учесниците ќе стекнат подобар увид во сите слоеви на процесот на зачувувањето на сеќавањата и за одлучувањата за изградба на споменици. Учесниците ќе ги препознаат различните гласови и ќе ја сфатат чувствителноста на прашањето за изградба на спомениците, после војната и судирите.
траење	60 минути
број на учесници	20-30
методологија	Учесниците, преку истражувачки активности и работа во мали групи, ќе истражат различни перспективи поврзани со изградбата на спомениците и ќе разгледаат ситуации во кои може да дојде до оспорување на таквите одлуки.
процедура	1. Вовед и објаснување на вежбата (10 минути) Поделете ги учесниците во групи од по 5 учесници и на секоја група доделете ѝ историски настан кој што ќе треба да го обележат во склад со искажаната желба на Здружението на жртвите. Дозволете им на учесниците да извлечат една од картичките на кои се дефинирани улогите (градоначалник, архитект, историчар, активист, претставник на Здружението на жртвите) и објаснете им дека мораат, на ниво на својата група, да направат споменик кој што, на најдобар можен начин, ќе го изрази зададениот историски настан.

	<p>2. Работа во помали групи (15 минути)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Објаснете дека секоја група треба критички да размисли за главната идеја на споменикот и неговата реализација: • локација на споменикот и причини зошто е одбрана таа локација • финансирање • естетика • порака (едукација, предупредување, обвинување, тагување и.т.н.) • приближување кон јавноста и промоција (како што е церемонијата) • целна група на споменикот <p>3. Изработка на постери (15 минути)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Да се подготви постерот и да ѝ се претстави на групата. <p>4. Претставување на постерите (20 минути)</p> <p>Откако секоја група ќе го претстави својот споменик, поставете им ги следните прашања:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Како дојдовте до идејата за тој споменик? • Од која причина го одбравте токму тој споменик? • Дали беше лесно или тешко да се дојде до консензус? <p>Во општа дискусија можете да се фокусирате на следното прашање:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Што е причината за спротивставување на изградбата на споменикот?
материјал	Шарени моливи, фломастери, табла со хартии и хартија А4 формат, подготвени картички со различни улоги
извори	Во материјалот “Секавање во движење” - Педагошка алатка за културата на секавањата: <ul style="list-style-type: none"> • Модул III: “Прошетка низ секавањата” (Memory walk). Видео клипови”
процедура литература	Во материјалот “Секавање во движење” - Педагошка алатка за културата на секавањата: <ul style="list-style-type: none"> • Модул IV: МОНУМЕНТИ - променливото лице на секавањата • види исто така: Каталог МОНУМЕНТИ - променливото лице на секавањата, документ во ПДФ формат, на ДВД, под назив “Секавање во движење” • види исто така Прирачник:/ Модул III/Сценарио “Прошетка низ секавањата” (Memory walk). Сараево-Минхен. Видео клипови
процедура активности	Во материјалот “Секавање во движење” - Педагошка алатка за културата на секавањата <ul style="list-style-type: none"> • Модул II: “Секавање на спомениците / Споменици на секавањата” - Единица 4: Ова се мои секавања/споменици.

модул II сеќавање на спомениците / споменици на сеќавањата	
	единица 4
тема	Бележење на сеќавањата и истражување на спомениците
наслов	Ова се мои сеќавања/споменици
поднаслов	Локална историја, усмено предание, моја историја
контекст	Проучувајќи ја релевантноста на спомениците и на спомен обележјата, учесниците ќе откријат дека зачувувањето на сеќавањето претставува еден од начините за преземање на одговорност за минатото и решавање на социјалните трауми. Тие ја истражуваат важноста на спомениците, како знак на општествено сеќавање на минатото и признавање на неправдите.
поврзани теми	Споменици и сеќавање
пораки	Учесниците критички ќе се осврнат на улогата на историското сеќавање.
цели	<ul style="list-style-type: none"> • кај учесниците да станат свесни за фактот дека историјата е дел од нивниот живот/опкружување; учесниците да се воведат во процес на истражување на спомениците; • на учесниците да им се овозможи да се вклучат во создавање на сеќавања за заедницата и семејството; • учесниците да се поттикнат да ги презентираат своите наоди за историското сеќавање преку креативни методи и мултимедијални алатки.
исход од учењата	Учесниците ќе прават информирани врски меѓу настаните од минатото и прашањата со кои што живеат денес, и креативно ќе го изразат разбирањето на историјата. Исто така, ќе ја воочат разликата меѓу личните сеќавања и официјалната историја. Учесниците критички ќе се осврнат на улогата која ја има историското паметење во промоција на информираната граѓанска практика и учество.
траење	Подготовка: 1 час, домашна задача: 2 час, конечна презентација: 2 часа
број на учесници	20-30
методологија	Со примена на метод на интервју, наставната стратегија “живи слики” (која ги оживува историските слики), учесниците поблиску ќе се запознаат со историското паметење и ќе стекнат подлабоко разбирање на тоа паметење, што, воедно, ќе биде можност да ги вежбаат вештините на интервјуирање и соработка со своите врсници.

процедура

1. Воведна вежба и гледање на видео клипови (15 минути)

Погледнете еден од исечоците од материјалот “Прошетка низ сеќавањата”. Објаснете им на учесниците дека и тие ќе спроведат слично, мало истражување. Замолете ги учесниците да одберат еден споменик, кој што се наоѓа во непосредна близина на нивниот дом. Замолете ги да го истражат тој споменик (на интернет, во библиотека), да направат интервју со 1-2 лица, да го фотографираат тој споменик и лицата со кои што разговарале (по можност, соговорниците да ги фотографираат покрај споменикот) и да направат презентација.

2. Подготовка на интервјуа (30 минути)

Замолете ги учесниците, секој за себе, да направат усмени интервјуа на тема историја, со своите родители, со други членови од семејството или со соседите и од нив да соберат мислења за споменикот. Што мислат тие за споменикот?

Однапред, со учесниците, припремете мал прашалник. Како инспирација за прашањата можете да ги користите транскриптите од материјалот “Прошетка низ сеќавањата”.

** Учесниците, на својот истражувачки проект работат дома.**

3. Размена на заклучоците: Работа во помали групи (45 минути)

На учесниците дајте им насоки на кои што можат да се осврнат кога ќе работат на оваа задача. Поделете ги во помали групи од 4 до 5 учесници во група.

- Прегледајте ги, една по една, секоја фотографија и белешките од интервјуто и одговорите на следните прашања:
  - Кој е контекстот на овие фотографии?
  - Што забележувате? Што, конкретно, забележувате во врска со овој споменик? Какви се приказните на лицата со кои што разговаравте? Какви се нивните сеќавања? Како се чувствуваа кога ви ја раскажуваа приказната?
  - Што ви говори оваа слика за споменикот и за историјата?
- Откако ќе одговорот на овие прашања за секоја слика, направете “жива слика” за секоја од сликите. “Живата слика” ја оживува сцената од сликата во вистинскиот живот. Замислете се себе си во улога на актери кои што треба да завземат позиција, да направат гест или гримаса на лицето како ликовите на фотографијата. Секоја слика треба да има “продуцент”, кој ќе ги координира учесниците на сцената. Сликата треба да виде “замрзната”, што значи дека актерите мора да останат во одредена положба најмалку 10 секунди.

- Кога ќе ги креирате своите живи слики, одлучете по кој редослед сакате да ги поставите. Потоа, поработете на тоа вашата група да ги претстави своите слики на останатиот дел од одделението, незабележливо преоѓајќи од една слика на друга. (За да го нагласите расположението кое е изразено на секоја поединечна слика, можете да им предложите на учесниците да одберат музика која што ќе свири во заднина во текот на нивната изведба.)

4. Претстава (30 минути)

- Групите ги претставуваат своите задачи на останатиот дел од одделението. Групите, во тишина, ги претставуваат своите живи слики. Како се редат сцените, така публиката ги толкува. Откако секоја група ќе ја изведе својата претстава, публиката може да им поставува прашања. Помеѓу претставите, учесниците можат да запишат што дознале за дадениот историски период, кој што го гледаа во “живите слики”.

5. Пленарна дискусија, појаснување и осврт (45 минути)

- Појаснување: Откако сите групи ќе ги изведат своите претстави, можете со учесниците да поведете расправа, за тоа што дознале за историјата и за сегашноста од интервјуата и од претставените “живи слики”. Учесниците можат да имаат различни толкувања за она што го виделе. Поттикнете ги да ги одбранат своите толкувања со докази и повикајте ги, откако ќе ги слушнат идеите на своите врстници, да ги сменат своите толкувања.
- Дискусија:
  - Кога ќе ги земете предвид сите споменици/приказни, дали мислите дека, на војната во оваа земја, ѝ е посветено доволно внимание? Зошто / зошто не?
  - Каква е разликата меѓу личното сеќавање и официјалната историја?
  - Дали мислите дека некои споменици/приказни недостасуваат?
  - Имате ли некој нов предлог за споменик?
- Личен осврт: Замолете ги учесниците да напишат или да разменат лични искуства за водењето на интервјуата и за учувството во вежбата “живи слики”, така што ќе се осврнат на следните прашања:
  - Кога би ја работеле повторно оваа активност, што би направиле повторно на истиот начин?
  - Кој дел би го направиле поинаку или би сакале групата да го направи поинаку?
  - Што, од оваа активност, научивте за работата со други луѓе?
  - Кој беше најлесниот дел од оваа активност? Кој дел од вас барал најмногу?

материјал

Пристап до паметни телефони и лаптопи, проектор и платно, видео исечоци од материјалот Прирачник:/Модул III/сценарио “Прошетка низ сеќавањата” (Memory walk. Сараево - Минхен.

извори	<p>Во материјалот “Сеќавање во движење” - Педагошка алатка за културата на сеќавањата:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Модул III: “Прошетка низ сеќавањата”. (Memory walk). Сараево-Минхен Видео клипови”
процедура литература	<p>Во материјалот “Сеќавање во движење” - Педагошка алатка за културата на сеќавањата:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Модули I-IV општо, а особено • Модул II: “Сеќавање на спомениците / Споменици на сеќавањата” - Единица 2: Што е споменик? <p>Интернет страницата Соочување со минатото - едукативна интернет страница која инспирира и нуди повеќе подготовки за часовите (како што се “Наследство од споменици од војната во Виетнам”, “Историски истражувања на граѓанските права” или “Емет Тил одбира да се сеќава”</p> <p>www.facinghistory.org (достапно само на англиски јазик)</p>
дополнителни активности	<p>Во материјалот “Сеќавање во движење” - Педагошка алатка за културата на сеќавањата:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Модул II: “Сеќавање на спомениците / Споменици на сеќавањата” / Единица 5: Мојот идеален споменик; • Модул II: “Сеќавање на спомениците / Споменици на сеќавањата” / Единица 3: Музеј на историјата.

модул II сеќавање на спомениците / споменици на сеќавањата	
	единица 5
тема	Лични перцепции и одговорности
наслов	Мојот идеален споменик
поднаслов	Истражување на сопственото видување на минатото
контекст	Што е потребно некој да се заложува за одредена идеја? Каква улога, во креирањето на групното сеќавање, има уметноста во јавниот простор? Зошто некои луѓе решаваат да преземат одредени мерки за да поправат некои работи, додека другите стојат на страна и гледаат? Оваа лекција ги повикува учесниците да го изразат сопствениот став за спомениците и за процесот на зачувување на сеќавањата, и да разгледаат како овие примери се одразуваат врз нивните животи. Од учесниците се бара да ја воочат симболиката зад нивните идеални споменици и да бидат храбри во изнесувањето на своите идеи и во одбраната на своите стојалишта.
поврзани теми	Видео клипови од материјалот “Прошетка низ сеќавањата” (Memory walk). Сараево - Минхен, споменици и сеќавања, креативно делување
пораки	Со истражување и креативно изразување, учесниците ќе го претстават својот идеален споменик и ќе го поврзат со својата улога и одговорност во создавање на историјата.
цели	Креативно да се размислува за различните визии и пораки на спомениците и да се создаде креативна атмосфера за самоизразување и за критичка дискусија во групата.
исход од учењата	Учесниците ќе ја преиспитаат сопствената улога и одговорност во општеството. Учесниците ќе станат свесни дека и тие имаат право да влијаат на обликување на јавната култура на сеќавања. Учесниците ќе сфатат колку е важно да се препознае нечија храброст во залагањето за своите идеи.
траење	120 минути
број на учесници	20-30
методологија	Учесниците, преку индивидуални и групни активности, ќе работат на критичка анализа на спомениците и ќе ги преиспитаат сопствените толкувања за спомениците.

<p>процедура</p>	<p>1. Вовед и прикажување на видео клипови од материјалот “Прошетка низ сеќавањата” (на ДВД-то “Сеќавање во движење”) (30 минути)</p> <p>Прикажете 2-3 филмски исечоци од материјалот “Прошетка низ сеќавањата” кои прикажуваат одреден судир/војна за кои учесниците веќе учеле, а потоа замолете ги да ги анализираат разликите во естетиката и во пораките. Како изгледа споменикот и, во знак на какво сеќавање е подигнат? (Обидете се да одберете различни видови на споменици - од некоја друга војна или некој друг облик на судир, за да ја нагласите разликата).</p> <p>2. Индивидуална работа (30 минути)</p> <p>На секој учесник дајте му голем лист хартија и замолете ги да нацртаат, скицираат или да напишат (алтернативно, можете да користите и пластелин) како би изгледал нивниот идеален споменик (кога би ги имале на располагање сите пари на светот). Тоа може да биде подобрување на постоечкиот или изградба на сосема нов споменик - нека одберат сами на кој историски настан или личност сакаат да го посветат.</p> <p>3. Галерија на постери и презентација (30 минути)</p> <p>Поставете ги сите постери (или споменици направени од пластелин) на ѕид и направете галерија на постери/споменици. Охрабрете ги учесниците, својата работа да ја претстават на останатиот дел од групата. На лицето кое ќе го претставува својот споменик, поставете му ги следните прашања:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Зошто го одбравте токму тој историски настан или личност? • Која порака сакате да ја испратите преку овој споменик? <p>4. Пленарна дискусија (30 минути)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Како беше да се работи на оваа активност? • Кои избори ги правевте и зошто? • Кои разлики и сличности (во обликот, во пораката, локацијата, дизајнот) ги воочувате кога гледате различни споменици? • Мислите ли дека вие, како млада личност, треба да имате влијание врз спомениците кои се градат? Зошто / зошто не?
<p>материјал</p>	<p>Табла со хартии, шарена хартија, боици, пластелин.</p>
<p>извори</p>	<p>“Прошетка низ сеќавањата” (Memory walk). Сараево - Минхен. Видео клипови</p>
<p>процедура литература</p>	<p>Каталог МОНУМЕНТИ - променливото лице на сеќавањата, документ во ПДФ формат, на ДВД “Сеќавање во движење”</p>
<p>дополнителни активности</p>	<p>Во материјалот “Сеќавање во движење” - Педагошка алатка за културата на сеќавањата:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Модул III: Memory walk (“Прошетка низ сеќавањата”: Сараево - Минхен. Видео клипови / Единица 6: Еден споменик - десет мислења и Единица 7: Единица 7: Херои - приказна за отпорот.

1929 Споменик на Гргур Нински, Сплит, Хрватска

модул III	memory walk (прошетка низ сеќавањата): Сараево – Минхен. видео клипови
	единица 6
тема	Видувања за зачувувањето на сеќавањата и за историските наративи
наслов	Еден споменик, десет мислења
поднаслов	Проучување на оспоруваните видувања за спомениците
контекст	<p>“Прошетка низ сеќавањата” е едукативна филмска работилница, која што на младите им нуди можност да се запознаат со начините како историјата и сеќавањата на војната и судирите да ги преточат во споменици, односно како се користат и злоупотребуваат во јавниот простор. Во текот на петдневната работилница, младите луѓе се поттикнуваат критички да размислуваат за процесот на зачувување на сеќавањата и да испитаат колку се релевантни меморијалните локалитети, односно колку нивната природа им е спорна ним и на нивните заедници во денешното општество.</p> <p>Во текот на работилницата, учесниците заедно работеа на проучување на краткиот филмски исечок за конкретен споменик, истражувајќи ги причините за неговото создавање, за неговата улога во општественото обележување, за можните контроверзии и несогласувања околу споменикот, како и за перципираното значење на тој споменик во контекст на минатото, сегашноста и на иднината.</p> <p>Во 2013 година, група од околу 12 учесници од соседните градови во Босна и Херцеговина, Сараево и Источно Сараево, се собраа околу идејата, во своите заедници, да ги истражат и да ги забележат со камера, спомениците од Втората светска војна и од војната од 1992 до 1995 година, а во 2014 година, околу 20 учесници од Босна и Херцеговина и Германија, се собраа во Минхен, Германија, за да ги истражат спомениците од Втората светска војна.</p> <p>Со оваа работилница, се направи обид да се одговори на следните прашања: Дали некогаш сте размислувале за тоа кој и зошто ги изградил спомениците во вашиот град? Кои пораки ги праќаат тие споменици за минатото (и за иднината)? Недостасуваат ли некои споменици во вашиот град? Каков би бил, според ваше мислење, идеалниот споменик?</p> <p>Првиот ден од работилницата, учесниците слушаа предавање и, заедно со предавачите, експертите, активистите и очевидците, работеа практични вежби врзани за зачувувањето на сеќавањата. Вториот ден, посетија неколку меморијални локалитети и започнаат да работат на истражување на спомениците. Третиот ден, интервјуираа случајни минувачи на улица и со камера ги снимаа нивните мислења. Четвртиот ден го монтираа снимениот материјал со помош на професионални уредници и направија пет минутен видео исечок. Петтиот ден од работилницата, ги претставија своите работи во рамките на јавна проекција и завршна свеченост.</p>

поврзани теми	Критички осврт, сопствена одговорност
пораки	Што спомениците ми значат мене и на останатите?
цели	<ul style="list-style-type: none"> • да се зголеми мултиперспективноста на перцепцијата на сеќавањата; • да се испита сопствениот став за спомениците; • да се разгледа можното значење на зачувувањето на сеќавањата.
исход од учењата	<p>Учесниците ќе откријат различни мислења за спомениците и ќе бидат во состојба да ги категоризираат.</p> <p>Учесниците ќе сфатат дека нечиј став може да има влијание на тоа како се доживува споменикот.</p> <p>Учесниците ќе донесат сопствен суд за спомениците.</p> <p>Учесниците критички ќе размислуваат за значењето на зачувувањето на сеќавањата.</p>
траење	90 минути
број на учесници	20-30
методологија	Анализа на филмскиот исечок од различни англи и поттикнување на учесниците да го изнесат своето мислење
процедура	<p>1. Вовед и гледање на филмскиот исечок (10 минути)</p> <p>Да се прикажат саканите видео клипови и да им се објасни на учесниците дека треба да обрнат особено внимание на различните ставови и мислења изнесени во тие видео клипови.</p> <p>2. Истражување во помали групи (10 минути)</p> <p>Замолете ги учесниците, во врска со филмскиот исечок, во парови да дефинираат прашања на кои сакаат да добијат одговор, пред да почнат со толкување на исечокот кој што го гледале. Запишете на таблата: Сакам да знам... Се прашував...</p> <p>3. Пренос на знаења за споменикот (10 минути)</p> <p>Во рамки на групата да се разгледаат одредени прашања, а особено следните:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Што мислите - која била намерата на споменикот и која е неговата порака? • На која локација се наоѓа споменикот и каков му е дизајнот? • На која публика ѝ е наменет?

4. Работа во помали групи на конкретно толкување (20 минути)

Поделете ја групата на помали групи од 4 до 6 учесници во секоја. На секој учесник во групата доделете му одредена улога, како на пр.:

- цивил, кој што лично ја искусил војната;
- ветеран кој што се борел во војната;
- турист кој само што дошол во градот и проаѓа покрај споменикот;
- сосед кој што живее во близина на споменикот;
- активист кој што се спротивставува на споменикот;
- уметник кој што го направил споменикот.

Учесниците би требало да одговорат на следното прашање, гледано од “свој” агол: “Какво е моето мислење за овој споменик?”

Учесниците може да бидат креативни и да ја користат својата фантазија, но инспирација може да побараат и во транскриптите на видео клиповите. Замолете ги учесниците, своите наоди да ги презентираат во траење од една минута.

5. Презентирање на откритијата (10 минути)

- Секоја група накратко ги претставува своите резултати.

6. Општа дискусија (30 минути)

- Кои се причините за различните мислења?
Размислете за временската/физичка оддалеченост во однос на темата и за различните интереси.
- Кои мислења не ги слушнавате во презентациите и во видео клиповите?
Размислете за луѓето кои што имаат стратегија, која е повеќе ориентирана кон иднината или за тие кои ја користат стратегијата на негирање, како што се политичарите кои што се обидуваат да сокријат одредени приказни, или за младите луѓе кои не чувствуваат никаква поврзаност со историјата.
- Имаат ли младите, генерално, мислење за спомениците? Дали би требало да го имаат?
- Какво е вашето мислење за споменикот?
- Мислите ли дека зачувувањето на сеќавањата и на спомениците се важни и зошто?

материјал

Филмски исечоци, картички со различни мислења, пенкала и хартија

извори

Во материјалот “Сеќавање во движење” - Педагошка алатка за културата на сеќавањата:

- Модул III: Memory walk (“Прошетка низ сеќавањата”). Сараево - Минхен. Видео клипови
- Прирачник / Модул III/ сценарио од материјалот: Memory walk (“Прошетка низ сеќавањата”). Сараево - Минхен. Видео клипови, автор Воутер Реитсема

<p>процедура литература</p>	<p>Во материјалот “Секавање во движење” - Педагошка алатка за културата на секавањата:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Модул III: Memory walk (“Прошетка низ секавањата”). Сараево - Минхен. Видео клипови • Прирачник / Модул III/ сценарио од материјалот: Memory walk (“Прошетка низ секавањата”). Сараево - Минхен. Видео клипови • Каталог “МОНУМЕНТИ - променливото лице на секавањата”, документ во ПДФ формат, на ДВД насловено како “Секавање во движење”.
<p>дополнителни активности</p>	<p>Во материјалот “Секавање во движење” - Педагошка алатка за културата на секавањата:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Модул II: “Секавање на спомениците / Споменици на секавањата” - Единица 5: Мојот идеален споменик; • Модул II: “Секавање на спомениците / Споменици на секавањата” - Единица 3: Музеј на секавања; • Модул IV: “МОНУМЕНТИ - променливото лице на секавањата” - Единица 8 • Модул V: “Секавање во движење. МОНУМЕНТИмоушн”. Краток филм / Единица 9

модул III memory walk (прошетка низ сеќавањата): Сараево – Минхен. видео клипови	
	единица 7
тема	Критички осврт на различните улоги и одговорност во контекст на неправдата
наслов	Херои? Приказна за отпорот
поднаслов	Различни стратегии на отпор кон неправдата
контекст	<p>“Прошетка низ сеќавањата” е едукативна филмска работилница, која што на младите им нуди можност да се запознаат со начините како историјата и сеќавањата на војната и судирите се преточуваат во споменици, односно како се користат и злоупотребуваат во јавниот простор. Во текот на петдневната работилница, младите луѓе се поттикнуваат критички да размислуваат за процесот на зачувување на сеќавањата и да испитаат колку се релевантни меморијалните локалитети, односно колку нивната природа им е спорна ним и на нивните заедници во денешното општество.</p> <p>Во текот на работилницата, учесниците заедно работеа на проучување на краткиот филмски исечок за конкретен споменик, истражувајќи ги причините за неговото создавање, за неговата улога во општественото обележување, за можните контроверзии и несогласувања околу споменикот, како и за перципираното значење на тој споменик во контекст на минатото, сегашноста и на иднината.</p> <p>Во 2013 година, група од околу 12 учесници од соседните градови во Босна и Херцеговина, Сараево и Источно Сараево, се собраа околу идејата, во своите заедници, да ги истражат и да ги забележат со камера, спомениците од Втората светска војна и од војната од 1992 до 1995 година, а во 2014 година, околу 20 учесници од Босна и Херцеговина и Германија, се собраа во Минхен, Германија, за да ги истражат спомениците од Втората светска војна.</p> <p>Со оваа работилница, се направи обид да се одговори на следните прашања: Дали некогаш сте размислувале за тоа кој и зошто ги изградил спомениците во вашиот град? Кои пораки ги праќаат тие споменици за минатото (и за иднината)? Недостасуваат ли некои споменици во вашиот град? Каков би бил, според ваше мислење, идеалниот споменик?</p> <p>Првиот ден од работилницата, учесниците слушаа предавање и, заедно со предавачите, експертите, активистите и очевидците, работеа практични вежби врзани за зачувувањето на сеќавањата. Вториот ден, посетија неколку меморијални локалитети и започнаат да работат на истражување на спомениците. Третиот ден, интервјуираа случајни минувачи на улица и со камера ги снимаа нивните мислења. Четвртиот ден го монтираа снимениот материјал со помош на професионални уредници и направија пет минутен видео исечок. Петтиот ден од работилницата, ги претставија своите работи во рамки на јавната преоқција и завршната свеченост.</p>

поврзани теми	Хероизам, отпор, борба против неправдата, одговорност за заземање на став
пораки	Какви се различните стратегии и препреки на патот во борбата против неправдата? Каква е индивидуалната одговорност во борбата против неправдата?
цели	<ul style="list-style-type: none"> • да се зголеми “мултиперспективноста” за темите хероизам и отпор; • кај поединецот да се освести можноста за изразување на отпорот.
исход од учењата	<p>Учесниците ќе бидат во состојба да ги идентификуваат различните улоги кои поединецот може да ги има за време на судирот и ќе сфати дека тие улоги никогаш не се фиксни.</p> <p>Учесниците ќе бидат во состојба да ги идентификуваат различните форми на отпор и ќе ја разгледаат нивната спорна природа.</p> <p>Учесниците ќе сфатат дека историјата е создадена од индивидуални приказни и дека поединечните дела се од голема важност.</p> <p>Учесниците ќе бидат во состојба критички да размислат за сопствената одговорност во спротивставување на неправдата.</p>
траење	180 минути
број на учесници	20-30
методологија	Низ лични приказни за различните облици на отпор и по изгледаните три филмски исечоци од материјалот “Прошетка низ сеќавањата” од Минхен, учесниците ќе се запознаат со различните облици на отпор. Учесниците ќе ги претстават своите сознанија за тие лични приказни и ќе разговараат за своите идеи.
процедура	<p>1. Вовед и собирање на идеи по случаен избор (20 минути)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Замолете ги учесниците, по случаен избор да наведат идеи за тоа какви сè улоги може да има поединецот во тек на судирот, а вие тие идеи запишете ги на табла. Погрижете се, на таа листа да се најдат поимите како што се жртва, сторител, “член на отпорот”. Прашајте ги учесниците дали е можно поединците да ги менуваат улогите или истовремено да имаат две улоги, потсетете ги, притоа, на вежбата за идентитетот: лицето може да има повеќекратен идентитет, може да прави различни избори во различни моменти, како и на тоа дека улогите никогаш не се фиксни. • Прејдете на темата за отпорот и замолете ги учесниците, по случаен избор да наведат различни стратегии / облици на отпор, кои им паѓаат на ум и запишете ги на табла. Поттикнете ги да ги истражат најчестите, но и креативните/духовните облици: пишување, демонстрирање, пишување на музика, борба, спасување, дистрибуција на стока... На крај, прашајте ги учесниците, на кои препреки на отпорот, може да се сетат.

2. Прикажување на филмски исечоци (20 минути)

Објаснете го контекстот на филмски исечоци и објаснете дека ќе погледнат исечоци кои говорат за отпорот. Со учесниците, погледнете три филмски исечоци од материјалот “Прошетка низ сеќавањата” од Минхен, а потоа, замолете ги учесниците, секој за себе, на хартија да ги запишат облиците / стратегиите на отпор на кој што можат да се сетат.

3. Работа во помали групи (30 минути)

Поделете ги учесниците во помали групи и замолете ги, за секое лице кое што го имаат видено во филмскиот исечок (испитаници: Софи Шол, Георг Елсер, анонимен минувач во Алејата на избегнувачите), да одговорот на следните прашања, а потоа, залепете ги одговорите на постер:

- Кој сум јас?
- Зошто реагирав (против неправдата)?
- Која стратегија на отпор ја користев?
- На кој ризик бев изложен/а?
- Каква беше реакцијата на моето делување?

Групите, како извор, може да користат транскрипти од филмот, како и документи во ПДФ формат, кои што зборуваат за меморијалите во Минхен (види извор).

4. Презентации (30 минути)

Замолете ја секоја група да ги претстави своите сознанија. Како модератор, на таблата може да додадете “нови” стратегии кои што групата ги истражуваше.

5. Пленарна дискусија (20 минути)

Во текот на пленарната дискусија, разгледајте ги следните прашања:

- За Софи Шол: Дали е случајност што Ханс и Софи Шол биле млади студенти? Тука можете да разговарате за ризиците кои што се својствени на отпорот (страв за сопствениот живот и за животот на семејството) и да ги прашате учесниците за различните причини заради кои луѓето пружаат, односно не пружаат отпор. Каква одговорност има поединецот кон општеството? Кон своето семејство? Кон личните уверувања? Кон заедницата? Кон верската заедница? Кон народот? Да се направи вистинската работа дури и кога тоа може да подразбира огромни ризици и страшни последици?

	<ul style="list-style-type: none"> • За Алејата на избегнувачите: Зошто, овој облик на отпор е поинаков од оној кој што го искажа Софи Шол? И зошто, некои луѓе, ова не го сметаат за отпор? Може да ги разгледате различните облици на отпорот: оние луѓе кои што ја користеа споредната уллица, не им помогнаа нужно на останатите, но искажаа протест против системот. Размислете за останатите причини, покрај отпорот, поради кои овие луѓе ја користеа споредната улица. • За Георг Елсер: Дали “членовите на отпорот” се секогаш херои? Може ли Георг Елсер да се смета за херој? Осврнете се на повеќекратните улоги кои една личност може да ги има: “припадникот на отпорот”, во исто време може да биде и сторител. • Општо I: Запишете ја на таблата, следната изјава и замолете ги учесниците да ви кажат дали, на основа на своите согледувања, се согласуваат или не се согласуваат со таа изјава: “Тие беа сосема обични луѓе кои што ги искористија обичните околности да направат нешто извонредно” (Матијас Хејл, виш педагог, Равенсбурк Меморијал Сајт). Разгледајте го, со учесниците, значењето на поединечното делување и колкаво влијание може да има поединецот. • Општо II: Разгледајте ги искуствата на учесниците во пружање на отпор, низ следните прашања: Што, вие како поединец, можете да направите за да ја промените ситуацијата? Дали некогаш сте се кренале против неправдата (на пр. против насилничко однесување, ситен криминал) и, ако сте се кренале, како сте се чувствувале? На какви ризици бевте изложени? Какви беа реакциите?
материјал	Табла со хартии, проектор, филмски исечоци од материјалот “Прошетка низ сеќавањата”, пенкала и хартија, транскрипти од филмските исечоци
извори	Во материјалот “Сеќавање во движење” - Педагошка алатка за културата на сеќавањата: <ul style="list-style-type: none"> • Модул III: Memory walk (“Прошетка низ сеќавањата”): Сараево - Минхен. Видео клипови/ Минхен
процедура литература	Во материјалот “Сеќавање во движење” - Педагошка алатка за културата на сеќавањата: <ul style="list-style-type: none"> • Модул III: Memory walk (“Прошетка низ сеќавањата”). Видео клипови; за повеќе основни информации за спомениците, погледнете го сценариото на видео клиповите од материјалот Прирачник/Модул III/сценарио

	<p>Во материјалот “Места на сеќавање и комеморација”, што се тематски историски патеки (ThemenGeschichtspfade), како дел од серијата “Патеки на културната историја” (KulturGeschichtsPfade), во издание на Градот Минхен, кој што ги содржи спомениците од видео клиповите кои се содржани во материјалот “Прошетка низ сеќавањата” од Минхен, а кои што нуди повеќе информации за јавната култура на сеќавањата во Минхен: http://www.ns-dokumentationszentrum-muenchen.de/bildungsangebote/tgp-ns/tgpremembrance.pdf</p> <p>Подготовката за часот е преземена од страницата на Меморијалниот музеј на холокаустот на Соединетите Американски Држави (United States Holocaust Memorial Museum - USHMM) “Поединечната одговорност и отпорот, за време на холокаустот”: http://www.ushmm.org/educators/lesson-plans/individual</p>
<p>дополнителни активности</p>	<p>Предлог за процедура активност (90 минути)</p> <p>“Отпор во денешното општество”</p> <p>Цел: Замолете ги учесниците да ги идентификуваат случаите на неправда во своето општество и да ги истражат стратегиите на искажување на отпорот против тие неправди. Оваа активност се надврзува на главната активност.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Објаснете ја вежбата и претставете ги статиите од локалните и националните весници во кои се зборува за различните видови на опресија/дискриминација/неправда во денешното општество. (10 минути) 2. Замолете ги учесниците да ги проучат тие статии од новините и да наведат листа на угнетувања. Ако учесниците имаат одредени знаења за човековите права, замолете ги да наведат, кое човеково право, во тие конкретни ситуации, е повредено. (30 минути) 3. Замолете ги учесниците да подготват презентација и во неа критички да се осврнат на тоа “што би можело да се направи за да се кренеме против таквата опресија?”. (20 минути) 4. Замолете ги учесниците, со останатиот дел од групата, да ги поделат своите сознанија и запишете ги на табла стратегиите кои ќе ги наведат учесниците. (30 минути)

сценарио

Автор Воутер Реитсема, Куката на Ана Франк (Холандија)

I. “Прошетка низ сеќавањата” (Memory Walk) - Сараево & Источно Сараево

Во периодот од 12 до 17 август 2013 година, во организација на Куката на Ана Франк од Холандија и иницијативата на младите за човековите права од Босна и Херцеговина, а во соработка со организацијата Хуманоста во акција (Humanity in Action), беше одржана филмска работилница под назив “Прошетка низ сеќавањата” (“Memory Walk”), во соседните градови Сараево и Источно Сараево. Во текот на тие пет дена, 12 учесници, кои доаѓаат од различни средини и делови на двата града, имаа можност заедно да направат обиколка на спомениците во својата непосредна околина, за да ги истражат, документираат и поблиску да се запознаат со овие, честопати меѓусебно конкурентни, камени споменици, подигнати во сеќавање на жртвите од Втората светска војна и од минатата војна од 90-тите.

Работилницата започна со предавања на експерти, вклучени во процесот на зачувувањето на сеќавањата, и беше проткаена со креативни вежби. Инспиративните предавања и дискусии, го ставија јавното сеќавање на Босна и Херцеговина во европски контекст, го фокусираа вниманието на учесниците на поврзување на местата на сеќавање спротивставени поради пристрасно и еднострано известување, а и ги подучија учесниците како да ги “читаат” спомениците од различни агли. Повиканите говорници, на инспиративен начин го предочија својот активен однос кон алтернативните начини на сеќавање. Освен што ги изнесоа своите размислувања за претставување на минатото и сегашноста, тие, во текот на овој ден во работилницата, се осврнаа и на сопствените улоги и одговорности. Следниот ден, со помош на водич, следеше обиколка на спомениците во двата града. Преку обиколката на спомениците во Сараево и Источно Сараево, многу учесници добија единствена можност да ги посетат деловите од својата земја, во која до тогаш никогаш не биле, а и меѓусебно да разговараат за приказните и за спомениците за кои немале можност да зборуваат во училиште или дома. Потоа, на учесниците им беше дадена задача да одберат еден споменик и да направат краток филм за него. По деталното проучување на одбраниот споменик и учењето за основите на интервјуирање и снимање, учесниците почнаа со снимање на материјалот за филмовите. Истражуваа приказни кои се врзуваат за спомениците, а запазувањата на граѓаните ги бележеа низ интервјуа. Во текот на денот, посветен на уредување на снимените материјали, учесниците, со помош на професионални уредници, пристапија кон уредување на своите видео клипови. Последниот ден, во арт киното Критерион во Сараево, во рамките на програмата на годишниот Филм фестивал, за време на јавните презентации во текот на кои беше одржана и панел дискусија, младите филмации гордо ги претставија своите, штотуку направени видео клипови. Филмовите се достапни на Јутјуб и на ДВД, на англиски, германски и босански/хрватски/српски јазик. Работилницата е финансирана од средства на Хуманоста во акција (Humanity in

Action), амбасадите на Германија, Австрија и на Италија во Босна и Херцеговина и Волонтерската програма на Организацијата на Обединетите Нации.

- Споменикот на Милан Симовиќ, е подигнат во знак на сеќавање на партизанот Милан Симовиќ, народен херој на социјалистичка Југославија, во Пале, Источно Сараево. Орденот за народен херој било второ највисоко воено одликување кое им се доделувало на Југословените за исклучителни херојски дела. На Симовиќ, овој статус му е доделен како на командир на Витешката чета на Романискиот партизански одред во текот на Втората светска војна. Во текот на петмесечната борба, во која тој лично учествувал и бил во првите редови, го организирал уривањето на железничката пруга Сараево - Вишеград и, на тој начин, ја онеспособил за повеќе од 10 месеци. Убиен е од фашистичкото усташко движење.
- Спомен паркот Враца е подигнат на местото околу некогашната австроунгарска тврдина. Изградбата на споменикот ја нарачал претседателот на поранешна Југославија, Јосип Броз Тито (1892-1980), во 1980 година. Спомен паркот Враца претставува споменик на жртвите на партизанското движење, кои што загинале во Втората светска војна, а во време на постоењето на Југославија имал важна рекреативна функција. За време на опсадата на Сараево (1992-1995), Спомен паркот Враца го користеа воените сили на босанските Срби, како важна стратешка точка за напад на градот, кој лежи во долината под овој споменик. Овие сили делумно го оштетија споменикот, додека се повлекуваа во 1996 година. Иако во 2005 година е прогласен за национален споменик на Босна и Херцеговина, Спомен паркот Враца е сè уште напуштено место на границата помеѓу двата соседни града, Сараево и Источно Сараево, сместени во два различни ентитети на државата, Федерацијата на Босна и Херцеговина и на Република Српска.
- “Сараевските рози”, се бетонски лузни настанати од експлозија на гранати кои подоцна се исполнети со црвена боја. “Розите” претставуваат потсетник на загинатите за време на опсадата на Сараево (1992-1995). Не е познато кој и кога почнал да ги исполнува со боја оштетувањата на асфалтот, но, граѓаните и активистите со години настојуваат да ги зачуваат и укажуваат на значењето на овие спомен обележја. Општинските власти, дури во 2013 година почнаа и официјално да ги штитат овие обележја. “Сараевските рози” се анонимни и сè уште не е објаснето зошто тие претставуваат симбол на сите жртви на војната, затоа што, денес, не ги доживуваат како свои сите жители на Сараево, а многу туристи проаѓаат покрај нив, без да ги забележат.

II. “Прошетка низ сеќавањата” (Memory Walk) во Минхен

Иницијативата на младите за човекови права на Босна и Херцеговина, Куќата на Ана Франк и Државната Гимназија Каролина во Розенхајм (Staatliches-Karolinen Gymnasium Rosenheim), во периодот помеѓу 05 и 11 јули 2014 година, организираа филмска работилница под назив “Прошетка низ сеќавањата” (“Memory Walk”), во Минхен, Германија. За време на тие 5 дена, учесниците од Босна и Германија, вкупно 21 учесник, имаа прилика заедно да направат обиколка на спомениците во својата непосредна околина, за да ги истражат, документираат и поблиску да се запознаат со овие, честопати меѓусебно конкурентни, камени споменици, подигнати во сеќавање на жртвите од Втората светска војна.

Учесниците во работилницата, интензивно разговараа за наследството од Втората светска војна во Германија, за проблематичниот и спорен став на властите во Минхен во врска со поранешните нацистички градби, а и поблиску се запознаа со спомениците на различни групи на жртви на движења на отпор, со стручна помош на локалните експерти и активисти од Минхен и Дахау, кој се наоѓа во близина. Покрај “редовната” обиколка на спомениците, младите, исто така, ги истражуваа и прашањата врзани за споменикот Столперштајн (Stolpersteine), кој што, во градот, сè уште не постои. И додека овој, “камен на сопнување”, и понатаму е забранет во Минхен, членовите на групата, при прошетката низ градот, ја искористија апликацијата на своите паметни телефони, за да се запознаат со биографиите на прогонетите жртви. И покрај дождот, учесниците беа силно мотивирани, преку интервјуирање на луѓето на улици, да дознаат повеќе за нивните гледишта за спомениците, па заедно вредно работеа на снимањето на трите видео клипа. Поради различноста на (културните) средини од кои доаѓаат, размената на идеите знаеше да биде предизвикувачка, но и корисна, затоа што, учесниците од Германија не знаеја многу за историјата на војната во Босна, која сè уште претставува тежок товар на плеките на Босанците. Крајните резултати од работилницата, беа прикажани, во два наврати, со јавни проекции: една во Минхен и една во Сараево. Во Минхен, на 11 јули, присутните, со едноминутно молчење им оддадоа почит на жртвите на геноцидот во Сребреница, извршен во 1995 година, правејќи на тој начин, врска меѓу жртвите на националсоцијалистичките прогони од, не така одамнешните, кршења на човековите права. Оваа комеморација се одржа во текот на јавната проекција, каде што учесниците гордо ги претставија своите филмови за спомениците на Ханс и Софи Шол, Георг Елсер и споменикот “Алејата на избегнувачите” (“Dodger’s Alley”), позади објектот Лоѓијата на фелдмаршалот (Feldhernhalle). Филмовите се достапни на Јутјуб и на ДВД, на англиски, германски и на босански/хрватски/српски јазик. Оваа работилница е финансирана од средства на фондацијата ЕВЗ, (Европјаните за Мировната програма - Europeans for Peace Program и организацијата Клубот на Ана Франк - Anne Frank Verein).

- Споменикот на Георг Елсер е подигнат во чест на Георг Елсер (1903-1945), столар од Минхен, кој, на 08 ноември 1939 година, со подметнување на бомба, се обидел да изврши атентат врз Адолф Хитлер во пивницата Бургбројкелар (голема пивница на фабриката за пиво Ловенбрау во Минхен). Бидејќи Хитлер морал порано да го напушти настанот, бомбата експлодирала неколку минути откако тој си заминал. Елсер е уапсен и убиен во градот Дахау, на 09 април 1945 година. Споменикот со текст “8 ноември”, е подигнат во 2009 година на надворешниот ѕид, во близина на домот на Елсер. Секој ден во 21.20, времето во кое се случил атентатот, светлата на споменикот се палат во траење од една минута.
- Споменикот “Бела роза”, е посветен на членовите на студентската група на отпорот, која себе си се нарекувала Бела роза и кои јавно го повикувале население на Минхен да пружи отпор на нацистичката диктатура. Од 1942 година, Белата роза поделила вкупно шест различни памфлети, сè со 1943 година, кога членовите на движењето отпорот се уапсени и убиени од нацистите. Засиданите памфлети, кои се прикажани во филмот, се поставени на иницијатива на граѓаните, а подоцна се усвоени од фондацијата одговорна за сите спомен обележја на жртвите на ова движење, кои ги вклучуваат и бронзената биста и постојаната изложба во Универзитетот Лудвиг-Максимилианс (Ludwig-Maximilians).

- Лоѓијата на фелдмаршалот и Алејата на избегнувачите (Feldherrnhalle & Dodgers' Alley), ги чествува граѓаните на Минхен кои одбивале да им салутираат на нацистите. Изградбата на Фелдхернхале, изворно наложил да се постави кралот Лудвиг I од Баварија (1786-1868), но зградата станала составен дел на нацистичката пропаганда во 1933 година. Минувачите морале да го салутираат Хитлеровиот поздрав. Оние кои не сакале тоа да го сторат, можеле да го избегнат салутирањето одејќи по заобиколен пат, преку малата алеја Вискарди (Viscardi Alley). Поради тоа, алејата Вискарди (Viscardi Alley) е наречена Алејата на избегнувачите (Dodger's Alley), историја, во чиј знак на сеќавање, денес постои калдрмата со плочки во златна боја.

1961 Споменикот на Боро Вукмировиќ и Рамиз Садику, Приштина, Косово

модул IV МОНУМЕНТИ - променливото лице на сеќавањето	
	единица 8
тема	Патување низ каталогот МОНУМЕНТИ
наслов	Разговор со спомениците
поднаслов	Променливото лице на сеќавањата
контекст	<p>Последните 100 години, на просторот кој што некогаш го заземаше Југославија, а кој што денес го нарекуваме регион, беше многу бурно. Од 1914, па сè до 2014 година, се сменуваа многубројни држави, општествени уредувања и, за жал, војни. Се сменуваа цареви, султани, кралеви, другари и господа, се менуваа држави, се селеа луѓе, што по своја волја, што по волја на други, се менуваа граници, и така сè до денес.</p> <p>Секое време имало свои херои и подигало споменици со желба важните дела и луѓе да останат запаметени за генерациите кои доаѓаат. Многу споменици ги преживеаја војните, но не го преживеаја мирот. Хероите на едно време, стануваа отпадници од општеството во друга генерација. Од друга страна, на хероите на еден народ на Балканот, се гледало како на злосторници кај друг народ. Толкувањето на историските настани значително се менувало со менувањето на општествената клима. И така сè до денес.</p> <p>Потресот од 1914 година и почетокот на Првата светска војна, се случиле токму во самиот центар на регионот, во Сараево. Војната ги зафати сите краишта, а ја одбележаа многу страдања и жртви. Крајот на војната донесе промена на границите. Исчезнаа Австро-унгарската монархија и Отоманското царство, а се создаде нова држава, Кралството на Србите, Хрватите и Словенците, чие име, нешто подоцна, ќе биде променето во Кралството Југославија. Оваа држава се протегала од Вардар до Триглав и од Дунав до Јадранско море. Со неа владеела династијата Караѓорѓевиќ, а престолнина ѝ бил Белград.</p> <p>Оваа млада држава била оптеретена со бројни проблеми, економски, општествени, политички и национални, со кои што тешко излегувала на крај. Покрај тоа, Европа, помеѓу двете светски војни (1918-1939), не била најсреќното место за живот. Разурнувачките последици од Првата светска војна, го отежнуваа животот на обичните луѓе. На болестите и на немаштијата има се придружи и светската економска криза, која, во одредена мера, ги убрза формирањата на тоталитарните режими. Нежниот мир во Европа беше прекинат 1939 година.</p> <p>Периодот на Втората светска војна, во Југославија донесе нови страдања. Земјата ја окупираа фашистичките сили, а населението страдаше, како од странските окупаторски сили, така и од различните движења кои што се развија во самата земја. Борбата против окупаторот и за ослободување на земјата, ја организираа Комунистичката партија на Југославија, чии сили, како одминувала војната, стануваа се побројни.</p>

	<p>1945 година, донесе ослободување на земјата и создавање на нова држава, Социјалистичка федеративна република Југославија (СФРЈ), во чиј состав беа Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Србија (со покраините Косово и Војводина), Црна Гора и Македонија. На чело на државата беше претседателот Јосип Броз Тито (сè до својата смрт во 1980 година), а главен град беше Белград. Овој период е запаметен како време на обнова и изградба на земјата, па многумина, денес, на тоа време се сеќаваат како на период на просперитет и добар живот.</p> <p>Последните децении на бурниот 20 век, донесоа нова криза и немири. Причини за незадоволство имаше многу, од економски, општествени, па сè до национални. Кризата во Југославија, која што траеше од почетокот на 80тите години, имаше за резултат крвави војни и распад на Југославија.</p> <p>Војните започнаа во 1991 година и траеја, со помал или поголем интензитет, наредните десет години. Се војуваше од Словенија до Македонија, а војните имаа национална и верска димензија, со интервенција на странски сили. Започна со војната во Словенија, а заврши со војната во Косово. Како и во претходните војни, и овие судири од крајот на 20 век се завршија со менување на границите. Се создадоа нови држави: Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Србија, Црна Гора, Македонија и Косово.</p> <p>Земајќи предвид дека, на просторот на регионот во 20 век, мусе случија сложени историски прилики, како и дека беше вклучен во различни политички системи, толкувањето на минатото во земјата беше променливо и подложно на инструментализација, во склад со политиката која што беше актуелна. Сеќавањето, на т.е. комеморирањето на поединечните историски настани и личности, беше условувано со актуелната идеологија, која, пред сè, имаше за цел зајакнување на националниот/те идентитет/и.</p>
поврзани теми	Сеќавање на спомениците од Западен Балкан, локална историја
пораки	Размислете колку е, воопшто, важно да се сеќаваме на минатото, војните, хероите, и зошто може да биде толку тешко да се соочиме со минатото?
цели	<p>Цел на овој модул е преиспитувањето на улогата на спомениците и односот на општеството кон нив во 20 век.</p> <p>Покрај тоа, цел на овој модул е, учесниците да се стекнат со одредени знаења за спомениците од локалните заедници и региони. Овие знаења ќе ги стекнат од одбрани и дидактички обликувани историски извори, кои што даваат мултиперспективни гледишта за оваа тема. Исто така, за време на имплементирање на овој модул, покрај историските сознанија, учесниците ќе развиваат и критичко мислење, како за историските настани, така и за уметноста, конкретно за спомениците кои се обележувани како поединечни настани или кои што се подигнати во чест на некоја личност. Учесниците ќе ги разгледуваат причините за подигање на споменикот, нивната улога во заедницата и односот на заедницата кон спомениците.</p>

	Во самата имплементација на модулот помеѓу учесниците од различни средини, тие ќе ги развиваат вештините на комуникација на едни со други, размената на различни искуства и традициите од средините од кои што доаѓаат, со што ќе развиваат вештини на толеранција и меѓусебно почитување.
резултати од учењето	Учесниците се обучени за работа со историски документи, да поставуваат прашања за нив, да ја проценуваат нивната вредност, да собираат податоци врз основа на нив, да ги организираат, да прават анализа и синтеза на добиените податоци, да ги споредуваат и да извлекуваат заклучоци од нив.
траење	90 минути I дел: 15 минути: 10 (вовед) + 5 (поделба на задачите) II дел: 50 минути: 5 x 10 минути III дел: 25 минути: презентациии и заклучок
број на учесници	20-30
методологија	Учесниците на работилницата ќе бидат поделени на пет групи и ќе ги анализираат материјалите за спомениците, посебно групирани и претставени на картички.
процедура	<p>I дел: 15 минути: 10 (вовед) + 5 (поделба на задачите)</p> <p>Прв чекор - распоред на учесниците во групи и давање на информации за начинот на работа, како и поделба на задачите.</p> <p>Учесниците ќе бидат поделени во 5 групи. Секоја група добива различен материјал. Секоја група треба да има една маса, околу која седат учесниците и врз која се наоѓа претходно подготвениот материјал.</p> <p>Кога учесниците ќе ги заземат своите места за работа во првиот циклус и ќе почнат да работат, предавачот на таблата ќе нацрта временска лента, која ќе ги содржи основните временски рамки на големите историски настани: Првата светска војна (1914-1918), Втората светска војна (1939-1945), почетната фаза на распаѓањето на Социјалистичка Федеративна Република Југославија (1991-1995) па сè до денес – 2014-та година и ќе постави мапа на регионот, на која ќе го бележи местото или областа каде што е подигнат споменикот.</p> <p>II дел: 50 минути: 5 x 10 минути</p> <p>Втор чекор</p> <p>Учесниците на работилницата се поделени во групи. Секоја група добива картички со слики и приказни на спомениците и има за задача да ја анализира содржината врз основа на прашањата за работа со спомениците, на кои ќе одговара во три фази. Секоја група треба да ги анализира сите добиени споменици, да одговори на прашањата и да подготви презентација на своите резултати (на третиот дел од работилницата).</p>

III дел: 25 минути: презентации и заклучок

Трет чекор - презентација на резултатите. Секоја група за време на презентацијата на материјалот ја користи временската лента и мапата. За време на презентацијата на конкретен споменик го поставува на временската лента (или бележи) и го наведува местото (град, област) на мапата каде се наоѓа споменикот.

Откако секоја група ќе ги презентира своите заклучоци, следи дискусија и одговарање на клучните прашања.

КЛУЧНИ ПРАШАЊА ВО ТЕКОТ НА ЦЕЛИОТ ПРОЦЕС:

1. Во која мерка односот кон спомениците од минатото сведочи за денешното општество?
2. Дали спомениците имаат рок на траење во физичка/мемориска смисла?
3. Што/Кој има најголемо влијание врз односот кон спомениците?
4. Во која мерка негрижата за спомениците зборува дека се срамиме од сопственото минато?

ПРАШАЊА ЗА РАБОТА СО СПОМЕНИЦИТЕ; ПРАШАЊА ЗА СЕКОЈА ГРУПА

A. Прашања за спомениците на предната страна:

1. Од што е направен споменикот?
2. Каде се наоѓа споменикот?
3. Кои се неговите ликовни карактеристики?
4. Каква симоличка порака носи споменикот?
5. За кое време сведочи споменикот?

B. Прашања за спомениците на последната страна:

1. Споредете ги одговорите со информацијата за споменикот.
2. На кого му е подигнат споменикот?
3. Да ли спомениците од оваа група припаѓаат на ист период?
4. Која е заедничката порака на спомениците од оваа група?
5. Каква е судбината на спомениците од оваа група?

C. Мојот споменик – прашања за обединет споменик:

1. Напишете свој коментар на споменикот и споредете го со историскиот коментар, ако постои. Каде откривате сличности, а каде разлики?
2. Која е вашата дефиниција за споменикот?

материјал

I дел:

Потребно е претходно да се подготви временската лента со означени години кои го рефлектираат историскиот контекст на кој учесниците ќе го бележат времето кога е подигнат споменикот, како и мапа на регионот на која ќе ги бележат местото и областа каде што е подигнат споменикот.

II дел:

Споменици од каталогот:

I група:

- а. 1961. – “Прекинат лет” - паркот “Шумарице”; Локација: Крагуевац, Србија; скулптор: Миодраг Живковиќ;
- б. 1966. – “Јасеновечки цвет”; Локација: Јасеновац, Хрватска; скулптор: Богдан Богдановиќ;
- в. 1973. - Споменик на битката на Сутјеска; Локација: Тјентиште, Босна и Херцеговина; скулптор: Миодраг Живковиќ;
- г. 1978. - Споменик на Макљен; Локација: Макљен, Босна и Херцеговина; скулптор: Бошко Куќански;
- д. 1974. – “Македониум”; Локација: Крушево, Македонија; скулптори: Јордан Грабулоски и Искра Грабулоска (архитектура), Борко Лазески (витраж) и Петар Мазев (сводови)

II група:

- а. 1934. - Споменик на Петар II Петровиќ Његош; Локација: Требиње, Босна и Херцеговина; Скулптор: Тома Росандиќ;
- б. 2006. – Споменик на Скендербег; Локација: Скопје, Македонија; скулптор Тома Томаи (Тома Томаи);
- в. 2011. – “Воин на коњ”; Локација: Скопје, Македонија; скулптор: Валентина Стевановска;
- г. 1938. - Споменик на Ѓорѓе Петровиќ Караѓорѓе; Локација: Топола, Србија; скулптор: Петар Палавичини;
- д. 1948. - Споменик на Тито; Локација: Кумровец, Хрватска; скулптор: Антун Аугустинчиќ.

III група:

- a. 1929. – Споменик на Гргур Нински; Локација: Сплит, Хрватска; скулптор: Иван Мештровиќ;
- б. 1990. – Споменик на Десанка Максимовиќ; Локација: Ваљево, Србија; скулптор: Александар Зарин;
- в. 1994. (прва изградба 1984) - “Крајпуташ” – споменик на Иво Андриќ; локација: Вишеград, Босна и Херцеговина; скулптор: Љупко Антуновиќ;
- г. 1999. - Споменикот на Мајка Тереза; Локација: Скопје, Македонија; скулптор: Томе Серафимоски

IV група:

- a. 1953. - Меморијален спомен “Битката за Косово”, 1389; Локација: Газиместан, Косово; скулптор: Александар Дероко;
- б. 2001 (можеби и порано) - Меморијален парк “Ророви”; Локација: Горажде, Босна и Херцеговина; скулптор: Сенад Пезо;
- в. 2003 – Меморијален центар “Сребреница – Поточари” за жртвите на геноцидот од 1995 година; локација: Сребреница, Босна и Херцеговина; архитекти: Ахмед Џуво и Ахмет Капиќиќ
- г. 2004 - Споменик на албанските жртви од Втората светска војна и конфликтот во 2001 година; локација: Блаце, Македонија; скулптор: Селам Мустафа;
- д. 2004 – Споменик на загинатите војници во одбранбено-татковинската војна; локација: Мркоњиќ-град, Босна и Херцеговина; скулптор: Миодраг Живковиќ
- ѓ. 2005 - Споменик на загинатите хрватски војници; локација: Мостар, Босна и Херцеговина; скулптор: Славомир Дринковиќ
- е. 2009 – Споменик на “Невините жртви на агресијата на НАТО врз СР Југославија” Локација: Грделичка клисура, Србија; скулптор: непознат

V група:

- a. 2007 - Споменик на Роки Балбоа; локација: Житиште, Србија; скулптор: Борис Стапарац;
- б. 2008. - Споменик на Боб Марли; локација: Банатски Соколац, Србија; скулптор: Давор Дукиќ;
- в. 2010. - Споменик на Срѓан Алексиќ; локација: Панчево, Србија; скулптор: Ивана Ракиќиќ- Крумес
- г. 2000. – Споменик на Захир Пајазити; локација: Приштина, Косово; вајар: Мунтоз Драми;
- д. 1961. - Споменик на Боро Вукомировиќ и Рамиз Садику локација: Приштина, Косово; скулптор: непознат.

извори	<p>“Сеќавање во движење” - Педагошка алатка за културата на сеќавање:</p> <ul style="list-style-type: none"> • каталог МОНУМЕНТИ, автор: Марко Кројач, документ во ПДФ формат на ДВД организатор: <i>форумЗФД</i>, 2014 • Модул V/Единица 9/Сценарио: МОНУМЕНТИмоушн (Споменици и моменти во движење), автор: Мухамед Кафеџиќ Муха
дополнителна литература	<ul style="list-style-type: none"> • Заштита на спомениците во Босна и Херцеговина и во регионот • Символи на спомениците • Модул V/Единица 9/Сценарио: Споменици и моменти во движење автор Мухамед Кафеџиќ Муха
дополнителни активности	<p>Од: “Сеќавање во движење” - Педагошка алатка за културата на сеќавање:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Модул II: “Сеќавање на спомениците / Споменици на сеќавањата”; • Модул III: Memory walk (Прошетка низ сеќавањата): Сараево - Минхен. Видео клипови (ДВД); • Модул V: “Споменици и моменти во движење” /МОНУМЕНТИмоушн. Краток филм (ДВД).

Користете ги сите 27 картички со слики од спомениците кои се вклучени во педагошката алатка “Сеќавање во движење”.

ПРАШАЊА ЗА СЕКОЈА ГРУПА:

(За сите групи прашањата за работа се еднакви)

A. Прашања за спомениците на предната страна:

1. Од што е направен споменикот?
2. Каде се наоѓа споменикот?
3. Кои се неговите ликовни карактеристики?
4. Каква симоличка порака носи споменикот?
5. За кое време сведочи споменикот?

B. Прашања за спомениците на последната страница:

1. Споредете ги одговорите со информацијата за споменикот.
2. На кого му е подигнат споменикот?
3. Дали спомениците од оваа група припаѓаат на ист период?
4. Која е заедничката порака на спомениците од оваа група?
5. Каква е судбината на спомениците од оваа група?

B. Мојот споменик – прашања за обединет споменик:

1. Напишете свој коментар на споменикот и споредете го со историскиот коментар, ако постои. Каде откривате сличности, а каде разлики?
2. Која е вашата дефиниција за споменикот?

Финален дел - дискусија:

КЛУЧНИ ПРАШАЊА ЗА ЗАВРШНАТА ДИСКУСИЈА ВО ТРЕТИОТ ДЕЛ ОД МОДУЛОТ

1. Во која мерка односот кон спомениците од минатото сведочи за денешното општество?
2. Дали спомениците имаат рок на траење во физичка/мемориска смисла?
3. Што/Кој има најголемо влијание врз односот кон спомениците?
4. Во која мерка негрижата за спомениците зборува дека се срамиме од сопственото минато?

Сцена од создавањето на материјалот МОНУМЕНТИМОУШН, автор Мухамед Кафеџиќ Муха

модул V Уметност на соочувањето со минатото	
	единица 9
тема	Филмско искуство: анализа и дебата
наслов	МОНУМЕНТИмоушн: Споменици и моменти во движење
поднаслов	Уметноста и соочувањето со минатото
контекст	<p>Наратив за Боро Вукмировиќ и Рамиз Садику</p> <p>Боро и Рамиз се убиени од страна на италијанските војници во април 1943 година, откако беа фатени додека патуваа од Ѓаковица во Призрен. Една од легендите кои кружат околу нивната смрт вели дека италијанските војници и албанските бригади кои ги фатиле двајцата, му понудиле на Рамиз Садику да избега и да се спаси, но тој одбил да биде одвоен од неговиот другар и пријател Боро.</p> <p>Маченичката смрт на Албанец заедно со еден Словен, (Боро Вукмировиќ бил син на Црногорец од Пек) стана симбол на “братството и единството” меѓу албанското и српско-црногорското население.</p> <p>1999 година во време на конфликтот и отстранувањето и уништувањето на спомениците од комунистичкиот период и ерата на Милошевиќ, бистата на Боро беше отстранета. Така Рамиз остана сам и ‘зачуван’ на начин кој е сосема спротивен од оригиналната приказна за другарството што ги надминува етничките граници. Политичката порака која стои зад уништувањето на споменикот е поддржана од фактот дека до денес ниту една официјална власт не нареди да се поправи споменикот, а некои училишта во Косово, која првично го носеа името на овие двајца “херои” го задржаа само само Рамиз во своето име.</p> <p>Позадината на краткиот филм “МОНУМЕНТИмоушн” на изложбата “МОНУМЕНТИ - променливо лице на сеќавањата” на Марко Крojaч, која послужи како инспирација за раѓањето на идејата проектот на Форумот на цивилната мировна служба (<i>форумЗФД</i>) и партнерите со кои ќе се создаде интеракцијата помеѓу спомениците прикажани на изложбата. Како е можно да се подвижат спомениците кои се наоѓаат на различни локации? Каков ефект се постигнува на тој начин врз набљудувачот? Всушност, основната идеја беше скаменетите и изолирани споменици да се донесат во имагинарна интеракција, што претставува метафора на разбудени и живи сеќавања. Овие “(повторно) оживевани” споменици на минатото се подвижуваат и ја започнуваат потрагата по исчезнатата биста на Боро која некогаш стоела заедно со бистата на Рамиз на еден споменик во Приштина.</p>

	<p>Работата врз реализацијата на идејата започна во декември 2013 година, а своето прво обликување како идеја го доби на подготвителната работилница на потесна група која беше оддржана на почетокот на февруари 2014 година во Белград.</p> <p>Со слободниот уметник Мухамед Кафеџиќ Муха Муха и студентите од земјите од Западен Балкан и Германија, <i>форумЗФД</i> планираше анимираниот филм да биде прикажан како дел Манифестацијата за мир во Сараево во јуни 2014 година.</p> <p>На почетокот на март 2014 година <i>форумЗФД</i> оддржа дополнителна тридневна работилница во Сараево со одредена група на студенти и млади активисти. На работилницата присуствуваа вкупно 18 млади луѓе од Босна и Херцеговина, Србија, Косово, Македонија и Германија, а на студентите им се претставени концептите на помирување и соочување со минатото. Заедно тие смислија приказна, разговараа за тоа какви ефекти сакаат да вклучат во филмот и поделија задачи врз кои ќе работат во наредните месеци. На сите учесници им беа доделени задачи, без разлика дали тоа е анимација на некоја сцена, прилагодување на сценариото или организирањето на премиерата во Сараево.</p>
<p>Поврзани теми</p>	<p>Од: “Сеќавање во движење” – Педагошка алатка за културата на сеќавање:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Модул II: Сеќавање на спомениците / Споменици на сеќавањата; • Модул III: Memory walk (Прошетка низ сеќавањата): Сараево - Минхен. Видео клипови (ДВД); • Модул IV: каталогот МОНУМЕНТИ, автор: Марко Кројач, ПДФ документ на ДВД. • Процес на соочувањето со минатото и транзициската правда • Локалната историја
<p>пораки</p>	<p>Размислете како уметничкиот филм може да разбуди интерес за актуелните настани во општеството и да објасни одредени општествени појави и историски настани. Размислете кои човечки вредности може филмот, како уметничко дело, да предизвика кај гледачите?</p>
<p>цели</p>	<p>Преку филмот да се развие критичкото мислење кај учесниците. Преку анализата на филмот и разговорите за она што е видно учесниците ќе размислуваат за причините за подигнувањето, но и за урнувањето на спомениците, како и за причините поради кои поинаквиот општествен контекст влијае на различното толкување на историските настани.</p> <p>Откако модулот ќе биде имплементиран меѓу учесниците од различни средини, тие ќе развијат вештини на комуницирање, ќе разменуваат различни искуства за традицијата на земјите од кои што доаѓаат, што ќе влијае на развојот на вештините и меѓусебното почитување. Конечно, разговорот за болните теми ќе има влијание и врз процесите на помирување во регионот и на приближувањето на ставовите.</p>

Резултати на учењето	Учесниците преку филмот го испитуваат односот на современиците кон историјата, како на својот, така и на соседните народи. Ги анализираат гледиштата на уметниците и ги проценуваат своите ставови кон спомениците кои сведочат за минатото и даваат критички отценки на односот на современото општество кон настаните од минатото.
траење	75 минути: Воведен дел: 15 минути Главен дел: 40 минути = 10+30 Финален дел: 20 минути
бр. на учесници	20-30
методологија	Учесниците преку индивидуална работа и работењето во група, анализата на филмот и дискусијата ќе извлечат заклучоци на поставените клучни прашања.
процедура	<p>Воведен дел на часот: 15 минути</p> <p>Тивко на работната плоча ставаме две фотографии – едната е свртена на лице (фотографијата на која се наоѓа ликот на народниот херој Рамиз Садику) а другата наопаку (фотографијата на која се Рамиз Садику и Боро Вукмировиќ заедно). Картичките се наоѓаат помеѓу останатите картички во кутијата на оваа алатка.</p> <p>Преку дијалошки метод кај учесниците будиме интерес и на работната површина помеѓу две фотографии ги бележиме прашањата што ги поставуваат. Доаѓаме до темата за работа и заедно ги формираме и ги поставуваме основните прашања поврзани со темата која во самиот процес на работа ќе доведе до конечното клучно прашање.</p> <p>Можни прашања:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Што гледате вие? 2. Дали нешто недостасува? 3. Што недостасува? 4. Колку сте свесни за спомениците околу вас? 5. Колку сте запознаени со спомениците во државата и регионот? 6. Каков симбол претставува споменикот? 7. Каква улога може да игра уметноста во културата на сеќавањето?

Главен дел: 40 минути

I дел -10 минути

Учесниците се делат на 5 групи. Најавете го прикажувањето на филмот и кажете им да ги бележат своите мисли и прашања поврзани со симболиката, културата и историската позадина на филмот. Темите за кои можат да размислуваат, додека го гледаат филмот, а кои ќе им помогнат да се фокусираат се: симболите во филмот, славните и јавните личности во филмот, културната и историската позадина на филмот, пораките што ги носи филмот и т.н. Покрај темите за кои ќе размислуваат на таблата треба да се напишат прашањата кои ќе бидат предмет на дискусија по проекцијата на филмот.

Прашањата за работа врз анализата на филмот се:

1. Дали филмот ни помага да го разбереме минатото? Колку?
2. Дали уметничкиот филм може да ни помогне во објаснувањето на сегашната културна и политичка ситуација во општеството?
3. Дали можеме да ги препознаеме пораките на овој вид на филмови?
4. Дали уметничкиот филм може да ни служи како мотивација за активно учество во општеството?

II дел: 30 минути

Проекција и анализа на филмот МОНУМЕНТИМОУШН, (автор/режисер: Мухамед Кафеџиќ Муха со студентите од земјите од Западниот Балкан)

По проекцијата на учесниците треба да им се дадат неколку минути да размислуваат за информациите и впечатоците и да се подготват за анализа на филмот со помош на поставени теми и прашања. Своите забелешки ќе ги пишуваат на хартија, и по завршувањето на анализата и дискусијата ќе ги стават на работната маса за да ги имаме материјализирани мислите и впечатоците на учесниците.

Потоа следи анализа на филмот и презентација на заклучоците и ставовите на учесниците. Модераторот го следи текот на излагањата и размислувањата и ги евидентира евентуалните нови аспекти на гледање на филмот кои на крајот ќе ги резимира. По дискусијата учесниците ќе ги наредат своите белешки на работната табла.

Финален дел: 20 минути

Ќе ја свртиме фотографијата која што цело време беше свртена наопаку (Боро и Рамиз) и на тој начин ќе го визуализираме делот што недостига!

Преку методот на пленарна дискусија, со помош на клучните прашања, да се анимираат учесниците да донесат свој став за темата и улогата на уметничкиот филм како мотиватор за анализа на општеството и активното учество во него.

Клучни прашања:

- а. Кои се / што се хероите на едно време?
- б. Во која мерка хероите на едно време остануваат признаени како трајна вредност?
- в. Колкава улога имаат спомениците одржувањето на овие вредности?
- г. Во која мерка филмот ги прикажува промените во ставовите и политиката кон спомениците?
- д. Како уметничкиот филм може да разбуди интерес за актуелните случувања во општеството?
- ѓ. Дали можеме да дадеме одговор на прашањето: Зошто Боро и Рамиз не се повеќе “рамо до рамо” и на што се симбол денеска?

После дискусијата на учесниците да им се даде задача врз основа на впечатоците од филмот што го гледале на работилницата да напишат своја порака. Пораките да се постават околу сликата на Боро и Рамиз!

материјал

I дел:

- а. 1961. - Споменик на Боро Вукмировиќ и Рамиз Садику; локација: Приштина, Косово; скулптор: непознат
- б. http://sh.wikipedia.org/wiki/Boro_Vukmirovi%C4%87#mediaviewer/File:Boro_i_Ramiz.jpg
- в. картичка Боро и Рамиз, во кутијата со педагошки алатки “Сеќавање во движење”

II дел:

Краток филм (10 минути): “Споменици во движење”

III дел:

- а. 1961. - Споменик на Боро Вукмировиќ (исчезнат дел од споменикот) и Рамиз Садику; локација: Приштина, Косово; скулптор: непознат
- б. http://sh.wikipedia.org/wiki/Boro_Vukmirovi%C4%87#mediaviewer/File:Boro_i_Ramiz.jpg
- в. картичка Боро и Рамиз, во кутијата со педагошки алатки “Сеќавање во движење”

извори	<p>Од: “Сеќавање во движење” - педагошка алатка за културата на сеќавањето:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Краток филм: «Споменици и моменти во движење», автор/режисер: Мухамед Кафеџиќ Муха (ДВД); • каталог: МОНУМЕНТИ, автор: Марко Кројач, како ПДФ документ (ДВД), организатор: <i>форумЗФД</i>, 2014; • Споменик на Боро Вукмировиќ (исчезнат како дел од споменикот) и Рамиз Садику; локација: Приштина, Косово; автор на сликата: Марко Кројач, скулптор: непознат; • Црно – бела фотографија; Боро и Рамиз: • http://sh.wikipedia.org/wiki/Boro_Vukmirovi%C4%87#mediaviewer/File:Boro_i_Рамиз.jpg (internet, wikipedia.)
дополнителна литература	<p>Од: “Сеќавање во движење” – Педагошка алатка за култура на сеќавање:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Модул III: Memory walk (Прошетка низ сеќавањата): Сараево – Минхен. Видео клипови, Единица 7: Херои?, приказна за отпорот
дополнителни активности	<p>Да се запознаат со каталогот МОНУМЕНТИ, ПДФ документ на ДВД.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Модул II: “Сеќавање на спомениците / Споменици на сеќавањата”, Единица 2: Што е тоа споменик?; • Модул III: Memory walk (Прошетка низ сеќавањата): Сараево – Минхен. Видео клипови, Единици 6 и 7.

I и III дел:

Фотографии / картички (од кутијата со алатки)
потребни за почетокот и крајот на часот:

II дел:

Краток филм /МОнуМЕНТИмоушн
“Споменици во движење”

III дел:

Клучни прашања на картичката:

- а. Кои се / што се хероите на едно време?
- б. Во која мерка хероите на едно време остануваат признаени како трајна вредност?
- в. Колкава улога имаат спомениците во одржувањето на овие вредности?
- г. Во која мерка филмот ги прикажува промените во ставовите и политиката кон спомениците?
- д. Како уметничкиот филм може да разбуди интерес за актуелните случувања во општеството?
- ѓ. Дали можеме да дадеме одговор на прашањето: Зошто Боро и Рамиз не се повеќе “рамо до рамо” и на што се симбол денеска?

Споменик Боро Вукмировиќ (исчезнат од споменикот) и Рамиз Садику

Боро В. (лево) и Рамиз С. (wikipedia)

Дополнителен наставен материјал за предавачите

1. Имиња на групите по кои ги делиме учесниците за работа:

- а. Разновидноста на спомениците по форма
- б. Символизмот и споменикот како симбол
- в. Популизмот на спомениците
- г. Историјата на спомениците
- д. Политиката зад спомениците

2. Клучни прашања на картичката:

- а. Кои се / што се хероите на едно време?
- б. Во која мерка хероите на едно време остануваат признаени како трајна вредност?
- в. Колкава улога имаат спомениците во одржувањето на овие вредности?
- г. Во која мерка филмот ги прикажува промените во ставовите и политиката кон спомениците?
- д. Како уметничкиот филм може да разбуди интерес за актуелните случувања во општеството?
- ѓ. Дали можеме да дадеме одговор на прашањето: Зошто Боро и Рамиз не се повеќе “рамо до рамо” и на што се симбол денеска?

сценарио

Мухамед Кафеџиќ Муха, слободен уметник (Босна и Херцеговина)

Пролог

Анимацијата почнува со спомениците:

- Битката на Сутјеска 1943. (1973), Тјентиште, Босна и Херцеговина, скулптор: Миодраг Живковиќ, стр. 54,
- Споменик на албанските жртви од Втората светска војна и конфликтот во 2001 година; (2004) Блаце, Македонија; скулптор: Селам Мустафа, стр. 72,
- Споменик на Макљен (1978), Макљен, Босна и Херцеговина, скулптор: Бошко Куќански, стр. 58, како независен вовед, одделен од остатокот на анимацијата. Тоа е чисто визуелно доживување, изготвено во форма на видео уметност, која може да биде независно претставена како целина, која постојано се повторува. На секоја сцена работеше друг аниматор, што може да се почувствува во начинот на анимацијата. На анимацијата на прологот работеа: Бранислав Пантиќ, Филип Пантиќ и Лука Тилингер.

Она што сакавме да го постигнеме е чувството на промени во земјите чија сила и цврстина се презентирани во овие огромни споменици, во земјата со раширени раце, односно отворен ум. Во споменикот посветен на битката на Сутјеска, во Тјентиште, Бранислав Пантиќ ги препозна рацете. Иако споменикот ја симболизира гранката на кањонот на Сутјеска, понекогаш овој споменик се толкува како крилја на надежта. Спомениците Тјентиште и Макљен биле подигнати во чест на народноослободителната војна и, генерално претставуваат борба против фашизмот. Макљен, според скулпторот, имаше “виталистичка цветна форма”, но обично се толкува како подигната тупаница, а бидејќи е поставен на највисоката точка изнад местото на борбата на реката Неретва, тој претставуваше победа над фашизмот.

Споменикот е уништен во војната во Босна и Херцеговина, и се обидовме да ја прикажеме уништената форма на тупаницата. За разлика од овие два споменици, споменикот во Блаце, Македонија, е посветен на Албанците, кои беа убиени од страна на партизаните во Втората светска војна и на загинатите албански борци во внатрешните конфликти во Македонија во 2001 година.

Наслов

Типографијата на насловот ја работеше Едита Даути, студентка по социологија, но поради јазичната бариера не можеше во целост да се вклучи во проектот. Таа им помагаше со сцените со Мајка Тереза и за време на едно нејзино дневно сонување, дојде до визуелната идеја за насловот.

Музиката во насловот поминува во помелодична форма, и ќе биде користена до крајот на анимацијата. Не сакам да ги угнетувам или депримирам гледачите со анимацијата.

Вовед

Две глави на Иво Андриќ, воведна приказна

ИВО: Андриќ, Андриќ, имаш ли да ми раскажеш некоја приказна?

АНДРИК: Иво, една приказна токму сега се случува. Во Кумровец е прекрасен и сончев ден.

Почнуваме со споменикот на Иво Андриќ, добитник на Нобеловата награда за книжевност од Босна и Херцеговина – “Крајпуташ” (1984, 94), Вишеград, Босна и Херцеговина, од скулпторот Љупко Антуновиќ, стр. 64. Контроверзата поврзана со овој автор е во тоа што сите три етнички групи го присвојуваат. Но, во последниве години, Бошњаци се откажуваат од Иво. Иво го избрав првенствено во случај да ни затреба наратор, глас во позадината, ако решиме некои од сцените намерно подетално да ги обработиме. Покрај тоа, постојат два портрети на Иво Андриќ кои се свртени еден кон друг, позитив и негатив. Сметам дека писателите пред сè се раскажувачи, и тие новите приказни првин си ги кажуваат себе си :).

Тито почнува да отчукува и да се движи

Беше убав и сончев ден, кога одеднаш нешто почна да отчукува. Тито се буди. Гледа депримирано и тргнува на прошетка по улицата.

Тито (1948), Кумровец, Хрватска, скулптор Антон Аугустинчиќ, стр. 40. Во раните фази на пишувањето на сценариото, поставивме прашање: Дали ни се потребни спомениците? Дел од учесниците, всушност, одговорија на тоа прашање со кревање на спомениците во воздух, каде што, особено, на споменикот на Тито беше закачена бомба на НАТО, која во завршната сцена требаше да ги уништи сите споменици. Како група, ние се согласивме дека Тито и Југославија беа нешто што нè поврзуваше и дека тоа сега е дел од нашата заедничка историја. Па почнавме со Тито, но не знаевме што е тоа што чука, можеби е бомба, а можеби и неговиот биолошки часовник. Не го објаснивме тоа, а за сега сметаме дека нема ни потреба.

Конфликт

Тито ги посетува Рамиз и Боро и утврдува дека Боро е исчезнат.

Тито: Рамиз, разбуди се, каде е другарот Боро?

Рамиз (се буди): Боро, Боро, каде е Боро? Што се случило?

Тито: Одам да го побарам. Кажи им на другите дека е исчезнат! (излегува од сцената)

Рамиз (антена излегува од неговата глава, внатрешен глас):

Се повикуваат сите скулптури, се повикуваат сите скулптури...

- Од антената излегува радио сигнал (кружни линии) кој се пренесува од споменикот во Петрова Гора (на секој панел од споменикот се прикажува различен споменик).

Зошто Тито се разбуди, тоа не го знаеме. Можеби зашто сакал да ги посети соборците или бојните полиња како последна посета што го означува исчезнувањето на Југославија. И сосема случајно оди да ги посети Боро Вукмировиќ и Рамиз Садику (1961), во Приштина, на Косово, стр. 43. Приказната за Боро и Рамиз не е единствена. Приказни како оваа може да се најдат во секоја југословенска држава, со истата судбина на бистите, што претставува мошне солидна основа за оваа анимација.

Споменикот на Петрова Гора (1981), Петровец, Хрватска, од Војин Бакиќ, стр. 60, се користи во филмот како засилувач, а денес, во реалниот живот, се користи како основа за телекомуникациски јазли, како и многу други споменици. Притоа ниту еден друг дел од споменикот не е реконструиран, ниту е во функција.

4. Скулптурите одговараат на повикот

Гулабот одлетува, Мајка Тереза лебдее, главите на народните херои скокаат и се тркалаат - како главите во анимиран филм “Spirited Away” - паднатите рудари се движат, но почнуваат да се распаѓаат како Вокер во филмот “Војна на ѕвездите”, Роки се буди и викна: АДРИАН!

Гулабот на мирот и просперитетот на Травник и Босна и Херцеговина (2011), Травник, Босна и Херцеговина, автори: Исмет Беговиќ Ипе и Луи Мактуи (Lue Maktou), стр. 90, стои на местото каде што некогаш стоеше Титовата биста. Покрај тоа, таа е исто така пример за отстранување на човечки ликови и фигури од јавните простори во места со Бошњачко мнозинство. Верската припадност на Бошњачките лидери во културниот сектор успешно ги цензурира човечките форми во новите скулптури.

Споменикот на Мајка Тереза (1999), Скопје, Македонија, автор: Томе Серафимовски, стр. 67. Мајка Тереза ги претставува верските популарни херои. Сакав да ги покажам двете страни на верските икони - човечката и верско-фанатичната. Нејзиното лебдење, всушност, ја прикажува нејзината светост. Таа не оди, туку левитира, односно лебдее.

Бистите на народните херои Даринка Радовиќ, Софија Ристик, Милан Благојевиќ Шпанецот и Милан Илиќ Чича (1971), Топола, Србија, стр. 50, одговараат како другари. Нив ги избрав во чест на филмот на Хајао Мијазаки (Hayao Miyazaki,) „Spirited Away”. Мислев дека би било забавно да се направат нивните анимации.

“Рударските херои” Народно ослободителното движење (1973), во Митровица, Косово, автор Богдан Богдановиќ, стр. 53, беа избрани како споменици кои одговараат на повикот поради нивната директна врска со Боро и Рамиз. Ова е приказна за единството на двете нации. Во овој случај, направивме да се сопнуваат и да паѓаат, бидејќи едната нога им откажува. И ова е, исто така, во чест на одредена сцена на Вокер од филмот “Војна на ѕвездите”.

Роки Балбоа (2007), Житиште, Србија, од авторот Борис Стапарац, стр. 80, е претставник на бранот на херојската јавна скулптура која “не навредува никого”, каде што меѓународните поп икони стануваат симбол на мирот. Во оваа група на споменици се: Боб Марли, Џони Деп во Србија и Брус Ли во Мостар, Босна и Херцеговина.

Потрага

Скендербег и приказната за Боро и Рамиз

Главите на народните херои кои што скокаат наоколу го исплашија коњот на Скендербег и го разбудија Скендербег.

Скендербег: Полека, што се случува тука?

Главите: Скендербег, Скендербег, дали можеш да ни помогнеш?

Скендербег: Што се случило?

Главите: Дали можеш да ни помогнеш да го најдеме другарот Боро?

Скендербег: Кој Боро?

Главите: Најдобриот другар на Рамиз.

Скендербег: Дојдете горе и кажете ми повеќе за тоа.

Главите: Боро и Рамиз се другари партизани што ги заробија фашистичките окупатори. На Рамиз му понудија да избега и да се спаси, но тој не сакаше да се раздели од својот другар по оружје.

Главите потоа почнуваат да ја пејат песната за Рамиз и Боро:

Едно небо сме

Два листа од една гранка

Две камчиња од истата река Чиста Бистрица

Скендербег (2006) Скопје, Македонија, автор: Тома Томаи, стр. 76, е пример на заедничката српско-албанска историја и пријателството. Татко му е албански принц, а мајка му е српска принцеза. Имајќи предвид дека тој, исто така, беше војник, ние мислевме дека ќе им помогне на другите војници, но и на Рамиз, како сонародник. Го користиме и како личност која ја воведува приказната за Боро и Рамиз. Тој не го знае тоа, зашто може да се смета за суперхерој, херој од далечното минато, кој стана митолошко суштество.

Тито поминува покрај споменикот

Во следните сцени покажуваме како Тито го бара Боро, посетувајќи ги спомениците кои се посветени на НОБ:

- a. Уривање на споменикот во Петрова Гора – Овој споменик е особено интересен бидејќи Марко Кројач направи фотографии од различни фази на распаѓање и реставрација на споменикот. Овие слики не можевме да ги користиме за анимација, поради технички причини, но јас сакав да ја задржам сцената во која ние велíme дека по смртта на Тито сите споменици се оставени на минатото.

- б. Споменик на жртвите на фашистичкиот терор и паднатите борци од НОВ од Сански Мост и неговата околина (1972), Шушњар (Сански Мост), Босна и Херцеговина, автор: Петар Крстик, стр. 52. Овој споменик припаѓа на серија на споменици кои имаат футуристичко и просторно чувство. Во каталогот е покажана само една од плочите.

Овој дел од анимацијата сигурно претставува потврда на значењето на заедничката историја, на Тито и Југославија.

- в. Македониум (1974), Крушево, Македонија, автори: Јордан Грабулоски и Искра Грабулоска (архитектура), Борко Лазески (витраж) и Петар Мазев (пластичниот дел од сводот), стр. 56, е извонреден комплекс кој се соочува со оваа наивна скулптура на Македонец во традиционална носија.

Него го користевме за да се одделиме од Тито и да ја “скршиме” сериозноста на претходните сцени. Во позадината може да се види и слушне како се затвора вратата на централниот споменик на комплексот Македониум.

- г. Јасеновац - Камениот цвет (1966), Јасеновац, Хрватска, Богдан Богдановиќ, стр. 48. Гулабот крева мал цвет од Јасеновац (само еден), предизвикувајќи споменикот на Јасеновац да исчезне, но неговиот одраз во водата сè уште стои.

Првично беше предвидено Тито да помине покрај Јасеновац, а гулабот после тоа да го набере цветот. Ова требаше да биде втората сцена - наместо сцената со споменикот во Сански Мост, која е само продолжение на уривањето на споменикот на југословенското минато. Јас работев на сцената на Титовата прошетка, а Лука Тилингер работеше на сценаата берење цвеќе. Се покажа толку добро што решив да ја разделам таа сцена и да го ставам Македониумот помеѓу овие две дела. Кај луѓето од организацијата *форумЗФД* тоа создаде забуна, па затоа се согласив да ја смениме таа сцена.

Во следните неколку сцени гулабот продолжува да лета над другите/ново дизајнирани споменици, носејќи го цветот на Јасеновац како меѓународен симбол на мирот. Во исто време сакав да покажам дека на луѓето кои не се директно поврзани со спомениците, како на луѓето од меѓународната заедница, сите споменици им се исти. Со луѓето од организацијата *форумЗФД* водев дополнителни разговори околу изборот на споменикот. Тие гледаа конфликт таму каде што го немаше, но се инсистираше, исто така, на “политичка коректност”, што немаше никаква смисла. Загубивме многу драгоцено време во овие разговори.

- д. Гулабот лета изнад:

Споменикот на паднатите партизани и жртви на фашистичкиот терор (1965), Сисак, Хрватска, Антон Аугустинчиќ, стр. 47; Споменикот против злото (1991), Крагуевац, Србија, Мигел Ромо, стр. 63; Споменикот на слободата (1977), Беране, Црна Гора, Богдан Богдановиќ, стр. 57; Споменикот на Десанка Максимовиќ (1990), Ваљево, Србија, Александар Зарин, стр. 62; Споменикот на Боб Марли (2008), Банатски Соколац, Србија, Давор Дукиќ, стр. 82;

ѓ. сè додека не слета на прстот на Григур Нински (1929), Сплит, Хрватска, Иван Мештровиќ, стр. 37, за да се одмори. Григур се буди и го издува во облаците. Освен што го слушаме, исто така, можеме и да видиме едно ПАФФ, како во старите комедии. Приказната ја прекинува нараторот Андриќ.

Андриќ: Чекај, Иво! Тоа не беше така. Но, чекај, одиме премногу напред со приказната. Во меѓувреме на Сутјеска ...

Се чини дека Иво ја презеде улогата на нараторот и се пошегува. Андриќ го корегира, но се чини дека уште нешто друго се случува и дека тоа треба да се раскаже пред да ја заврши приказната за гулабот.

Врв

Сутјеска, Макљен, Мајка Тереза, Роки

Во позадината гледаме рамнини и планини и едвај видлива кружна форма на теренот. Се гледаат молњи и громови, а од тоа црnilо изронува централниот споменик од комплексот Македониум. Од него се крева пареа, која тој како да ја испушта поради ослободувањето на притисокот. Се отвора вратата на шина и ги гледаме Роки и Мајка Тереза.

Роки вика: Боро.

Го слушаме ехото како одекнува – Боро, Боро..

Роки и Мајка Тереза се симнуваат по скалите и разговараат.

Мајка Тереза: Значи, тоа е скенерот Сутјеска.

Роки: Да, мајко Т.

Мајка Тереза: Но, каде се крилјата? Знаете, птиците се Божји гласници.

Роки: Ќе мора да ги активираме крилјата. Гледате, луѓето престанаа да го посетуваат ова место и крилајата беа склопени да се заштеди енергија – Мисли зелено.

Доаѓаат до нешто што наликува на командна табла на која има само едно црвено копче.

Роки: Дали би ми направиле чест? Можеби некој вид на молитва?

Мајка Тереза: Ајде, престани, и притисни го тоа копче.

Гледаме боксерка ракавица како го притиска копчето. Крилјата почнуваат да се отвораат од земјата како во филмот “Трансформерси”. Во позадината гледаме едно крило; слушаме брмчење на електрична машина од која кон небото летаат бели испрекинати линии.

Мајка Тереза, Блажен биди, Господе, каква прекрасна скулптура за да се подигнат паднатите борци во рајот!

Роки: Мајко Т., вие знаете дека тие биле комунисти, а кога ќе кажам комунисти, мислам атеисти.

Мајка Тереза: зарем не се сите верници во последниот момент!?

Одеднаш, машината Сутјеска се исклучува.

Роки: Жити светото тигрово око, што се случи ???

На споменикот Сутјеска стои монитор на кој е напишана порака – Релејот на Макљен не одговара.

Роки: Како е можно тоа, во мојата книгата на податоци се наведува дека Макљен ја преживеа војната?

Мајка Тереза: Мислиш на книгата на податоците на ЦИА? Макљен ја преживеа војната, но не го издржал мирот.

Роки налутено: Проклетиот мир. Што ќе правиме сега? Немаме ништо.

Мајка Тереза: Подвижете ги небото и земјата.

Во оваа сцена, сакавме еден повеќе “меѓународен” поглед на ситуацијата. Повеќето од старите југословенски споменици повторно се откриени и претставени на меѓународната јавност од страна на странските фотографии. За некои, ова се најодвратните делови на јавни скулптури, а за други, фантастични и неверојатни уметнички дела. Постои еден мал коментар, кој се однесува на сите меѓународни невладини организации, односно силите на ОН, каде што секој поединец под влијание на сопствените предрасуди има идеја за тоа како овој проблем може да се реши. Исто така, сакав да покажам дека понекогаш мирот не е мир, туку само крај на борбените операции, но насилството продолжува.

Активирајте го движењето на небото и земјата

Анти-гравитација се постигнува преку чинот на помирување, преку соединението на Меморијалниот парк Ророви (2001), Горажде, Босна и Херцеговина, Сенад Пезо, стр. 69, споменикот на хрватските војници загинати во Мостар, 1992- 1995 година (2005), во Мостар, Босна и Херцеговина, Славомир Дринковиќ, стр. 75, и на Споменикот на паднатите борци од татковинската војна (2004), Мркоњиќ Град, Босна и Херцеговина, Миодраг Живковиќ, стр. 73, во нов споменик на паднатите борци во босанската војна, без етнички поделби и натпреварување во бројките и со заедничка жалба за загубените животи.

Анти-гравитационската машина беше лансирана со наредба што ја изговори Мајка Тереза; гледаме три споменици за трите етнички групи на паднатите борци во војната во БиХ, кои се вклопуваат во еден споменик, кој ќе почне да се врти. За емитирање на оваа енергија се користат уште три споменици:

Споменикот на Космајскиот НОП одред (1971), Космај, Србија, скулптор Војин Стојиќ, стр. 50, се користи за ова соединение да се оддели од следните многу важни, но конфликтни споменици, а тоа се:

Споменикот во чест на Битката на Косово во 1389 (1953), Газиместан, Косово, Александар Дероко, стр. 42, кој сега носи исклучиво просрпска порака, не водејќи сметка за албанските сили,

НАТО (2010), Призрен, Косово, стр. 86, подигнат како симбол на стабилност, а кој што може да се смета како постојан потсетник за нестабилноста во Косово.

Бестежинска состојба

Анти-гравитационската машина сите споменици ги става во “бестежинска состојба” и тие почнуваат да лебдеат во просторот. Сите овие блокови од мермер и бакар се ослободени од гравитацијата:

- Бистата на Адем Јашари (2004), Преказ, Косово, автор Мумтаз Драми (Mumtaz Dhrami), стр. 74,
- Његош (1934), Требиње, Босна и Херцеговина, Томо Росандиќ, стр. 38,
- Кралот Томислав (1997), Томислав-Град, Босна и Херцеговина, Винко Багариќ, стр. 66,
- Бил Клинтон (2009), Приштина, Косово, Изеир Мустафа стр. 83,
- Споменикот на паднатите Срби за време на војната за ослободување на татковината 1912-1918. од другарите и благодарната нација (1982), Краљево, Србија, Живојин Лукиќ, стр. 61, како да се ослободени од тешките синџири на насилното минато на Западниот Балкан, особено Клинтон, кој лебдее како балон.

Универзумот

Во универзумот ги гледаме сите статуи, скулптури и споменици, особено оние кои никогаш не се користени во филмот. Но, не ја гледаме бистата на Боро. Кога повторно ќе се воспостави гравитацијата, сите повторно паѓаат на Земјата.

Крај

Приштина, Косово

Сега гледаме како скулптурите паѓаат околу местото каде што биле бистите на Боро и Рамиз во Приштина, Косово. Меѓутоа, сега веќе не го гледаме ни Рамиз бидејќи неговата биста не паднала назад на своето место. Всушност, таа воопшто не паднала назад. Додека гледаме во празниот простор, гледаме гулаб кој го остава цвеќето на местото каде што претходно стоеја бистите. А што се случило со Рамиз, не е познато.

Завршни наслови

Во завршните наслови требаше да ги користиме само спомен-паркот “Шумарице”, Прекинат лет (1961), Крагуевац, Србија, Миодраг Живковиќ, стр. 44, споменикот на цивилните жртви од Втората светска војна, кои можеме да ги видиме на релјефот од споменикот – одделение на ученици кои изгледаат како хор, на кои сакавме да им дадеме глас. Тоа требаше да биде катарзичната сцена, заедно со сликите од Меморијалниот центар “Сребреница - Поточари” за жртвите од геноцидот во 1995 (2003), Сребреница, Босна и Херцеговина, Ахмед Џувиќ и Ахмет Капиќиќ, стр. 70, и споменикот на “невините жртви на агресијата на НАТО против Југославија” (2009), Грделичкаа клисура, Србија, стр. 84

Крај

За разлика од целосно анимираниот уметнички вовед, користевме необработени фотографии на рударските херои од Народно- ослободителното движење, што ги снимаше Марко Кројач, а ние ги анимиравме на начинот да им додадовме звук за да ги направиме пореални. Споменикот, сè уште стои на еден рид над градот Звечан, во близина на Митровица, и тивко ја набљудува својата етничка поделба.

Динамика:

Уметноста која се темели на справување со минатото обично со себе носи тешки емоции, особено оние тажните. Мојата идеја беше да се направи нешто што ќе се укаже со прст на она што сме го загубиле. Нешто што нема да го измачува или депримира гледачот, туку ќе го заинтригира и ќе го поттикне повторно да открие што сè земал здраво за готово. Затоа, целата анимација е малку бавна и презентирана со светли бои. Динамиката постојано се менува, од приказна до визуелно доживување, од сериозно до смешно.

ЗАБЕЛЕШКА:

МОнуМЕНТИмоушн е целосно базиран на каталогот МОнуМЕНТИ; кога во сценариото се воведува некоја нова скулптура, до нејзе ќе го најдете бројот на таа скулптура во каталогот. Каталогот е достапен во ПДФ формат на ДВД (DVD MemorInmotion).

1990 Споменик на Десанка Максимовиќ, Ваљево, Србија

модул VI “Сеќавајќи се на другите” – документарен филм	
	единица 10
тема	Приказ на моќта, значењето и моќта на јавните споменици
наслов	Родово обоено сеќавање
поднаслов	Пол, чување на сеќавање и нација
контекст	<p>Оваа лекција е базирана на критичкиот осврт и дискусијата за филмот Сеќавајќи се на другите (2015) од Ана Чигон (види ДВД Сеќавање во движење со филмот како дидактички материјал вклучен во прирачникот), но и воопшто да се испита односот помеѓу изградбата на големи национални наративи и родови во историјата и меморијата. Лекцијата ја поврзува работата со уметноста - документарниот филм - и методологијата базирана на активното учество на учесниците и на истражувањата како начин на преиспитувањето на отсуството, молкот, и бришењето на жените и другите маргинализирани групи од јавниот простор.</p> <p>Сеќавајќи се на другите е, како забележува авторката “документарен филм за значењето и моќта на јавните споменици. Во овој филм студенти, уметници, теоретичари и активисти од Приштина (Косово) зборуваат за значењето на спомениците. Кои луѓе имаат привилегија да бидат прикажани на спомениците? Зошто на Косово речиси и да нема споменици посветени на жените? Кои луѓе (маргинализирани групи) и приказни се исклучени од таквите споменици? Филмот зборува за тоа дека, ако историјата, или приказните на маргинализираните групи се замолчуваат и ако историјата и приказните кои се видливи не се преиспитуваат, резултатот секогаш ќе биде погрешно чувство на нормалност. Состојба на статус кво, што создава платформа која им овозможува на одредени групи да го пробијат својот пат до најголемите позиции, додека другите ги турка во заборав, а сето тоа го прави под маската на лажно чувство на праведност и нормалност. Епилогот на филмот го отвора патот за идеи за видот на спомениците кои луѓето би сакале да ги видат во иднина”.¹</p> <p>Во Косово, како и во сите современи повоени контексти во кои изградбата на државите и нациите се централните процеси кои ги водат социјалните и политички промени, јавниот простор стана преплаван со машкоста и армијата, мотивите од минатото. Иако Косово е интересен случај за анализа, што е една од целите на оваа лекција, потребно е, сепак, да се направи и компаративна анализа. Последново е главната цел на оваа лекција, односно, критичкото размислување за различни локалитети, места и времиња што ги создале јавните простори и сеќавања втемелени на исклучувањата.</p> <p>¹ Во Меморинмоушн: ДВД со дидактички материјал: филм Сеќавајќи се на другите од Ана Чигон</p>

	Со идентификување на овие изземања, лекцијата станува средство за создавање приказни, акции и разни други видови на интервенција со чие посредство маргинализираните и алтернативните политички и социјални движења можат да станат препознатливи.
поврзани теми	Официјалните и негираните сеќавања и историја, пол - машкоста и женскоста, војната, чувањето на сеќавањата, јавното и приватно сеќавање и простор, уметноста, приказ и моќта
пораки	Критичката и феминистичката евалуација на пресекот помеѓу родот и нацијата, која се однесува на историјата и сеќавањето, а особено нивната застапеност кај јавните споменици.
цели	Да здобијат разбирање за важноста на родот во изградбата на нацијата, јавниот простор и минатото Да научат како да ги студираат јавните споменици од родова перспектива Да научат како да ги гледаат и да ги анализираат визуелните прикази Да развијат вештини за критичко размислување
Резултати од учењето	Учење и практикување на вештините на аналитичко разгледување на изворите и нивно споредување Да се утврдат начините на кои се прикажани на мажите и жените во јавниот простор во разни општествени и историски контексти, особено во повоени контексти Да се направи компаративна анализа на повоеното чување на сеќавањето низ призмата на родот Да се објаснат, преку аргументација, социјалните, политичките и други основи на родово обоените конструкции на минатото Развивање на вештини за дебатирање и аргументација
траење	120 минути 1. Вовед и формирање на групи: 10 минути 2. Гледање на филмот и водење белешки: 45 минути 3. Работа во групи: дискусија 25 минути 4. Претставување на наодите на работните групи и дискусија: 30 минути 5. Заклучок: 10 минути
број на учесници	20-30 Препорачано за студентите, но може да се примени и кај напредните ученици од средните училишта
методологија	Лекцијата е реализирана преку повеќе наставни методи: гледањето на филм, работа во групи врз анализата на филмот, онлајн истражување, презентации и дискусии. Главниот дел на оваа методологија е рефлексивната пракса, и затоа од учениците се бара да спроведат онлајн истражување и да соберат податоци за компаративна дискусија (помеѓу материјалот кој е презентираан во филмот и материјалот што учесниците сами ќе го најдат).

процедура

Воведен дел: 10 минути

На учесниците им е презентирана подготовката за часот, вклучувајќи ја методологијата и очекуваните цели и резултати. Учесниците се поделени во четири групи и доделени им се теми, и од нив е побарано во текот на филмот да водат белешки во согласност со доле наведените прашања. (10 минути).

Главниот дел: 100 минути = 45 + 25 + 30

Учесниците го гледаат филмот Секавајќи се на другите (45 минути).

Во текот на гледањето на филмот треба внимателно да се водат белешки бидејќи тие ќе бидат потребни за работата во групи.

Работа во групи (25 минути)

Учесниците на секоја од овие четири групи, на кои им се зададени темите се замолени да го мапираат тоа што сметаат дека се главните аргументи во филмот во врска со јавните споменици. Конкретно, тоа значи дека од нив се бара, додека ги разгледуваат јавните споменици и дадените теми, да ги запишат главните аргументи на самиот филм, како и аргументите на лицата интервјуирани во филмот.

Група 1: Род – женскост и машкост

Група 2: Јавен простор – вклученост и исклученост

Група 3: Национална историографија, приватни и јавни секавања

Група 4: Онлајн истражување

Оваа група доби задача да направи онлајн истражување за да пронајде примери кои можат да се споредат со оние кои се претставени во филмот. Нивното истражување треба да се фокусира на прашањата наведени во текстот во продолжение:

- Идентифицирајте го лицето/местото/настанот
- Што претставува/ зборува тоа?
- Кое е лицето/ Кои се луѓето што се прикажани? Кого го претставуваат тие?
- Која е официјалната приказна? Кој е задолжен да ја раскаже?
- Кои други приказни постојат? Кои се нивните носители?
- Дали постојат согласувања/несогласувања во врска со тоа лице/настан/место? Како се манифестираат?
- На кои цели – општествени, културни, политички, економски, тоа им служи?
- Која публика е поврзана со тоа лице/настан/место ?
- Како се менуваа приказните и прикажувањата (по форма и содржина) во текот на различни епохи? Кои беа двигателите (општествени, политички, економски) на тие промени?

	<p>Презентирање на наодите од работата во групи и дискусија - 30 минути Секоја група доби 5 минути да ги претстави концизно резултатите од групните вежби. Преостанатото време се користи за дискусија.</p> <p>Финален дел: 10 минути</p> <p>Заклучокот на работилницата - 10 минути.</p>
материјал	Коса табла, проектор, тетратки, камера, пенкала и фломастери
извори	<p>Секавајќи се на другите. Ана Чигон, 2015.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Во прирачникот “МеморИнмоушн” – Педагошка алатка за наставната тема Култура на секавањето, Ново издание 2016. • Модул II, подготовка за II час: “Што е тоа споменик?” и биографијата на спомениците од прирачникот “МеморИнмоушн” – Педагошка алатка за наставната тема Култура на секавањето, ново издание 2016. • Модул II, подготовка за IV час: “Ова се моите секавања/споменици” во прирачникот “МеморИнмоушн” – Педагошка алатка за наставната тема Култура на секавањето, ново издание 2016. • Модул V, подготовка за IX час: МОНУМЕНТИмоушн, “Моменти и споменици во движење” во прирачникот “МеморИнмоушн” – Педагошка алатка за наставната тема Култура на секавањето, ново издание 2016.
дополнителна литература	<ul style="list-style-type: none"> • Davis-Yuval, Nira i Floya Anthias. 1989. Women-Nation-State [Жени – нација – држава], New York: St. Martin’s Press. Глава 1 и Глава 4. • Chaterjee, Partha. 1993. The Nation and Its Fragments: Colonial and Postcolonial Histories [Колонијална и постколонијална историја], Princeton, NJ: Princeton University Press. • Mayer, Tamar. 2012. Gender Ironies of Nationalism [Родовата иронија на национализмот], Routledge. • Ivekovic, Rada i Julie Mostov. 2002. From Gender to Nation [од полот до нацијата], Ravena: Longo Editore • Krasniqi, Vjollca 2007 “Imagery, Gender and Power: The Politics of Representation in Post-War Kosovo. [Слика, родот и моќта: Политика на претставување во повоено Косово]”, Feminist Review 86 (July): 1–23. • Luci, Nita, Linda Gusia. 2014. “Our men will not have amnesia”: Civic Engagement, Emancipation, and Gendered Public in Kosovo. In Civic and Uncivic values in Kosovo: Value Transformation, Education, and Media, edited by Sabrina P. [Нашите мажи нема да имаат амнезија: граѓански ангажман, еманципацијата и родовата јавност во Косово. Во публикацијата Граѓанските и неграѓанските вредности во Косово: трансформацијата на вредностите, образованието и медиумите, уредник Сабрина Р. • Ramet, Albert Simkus i Ola Listhaug, Central European University Press.

дополнителни активности

Предлог за дополнителна активност: 120 минути

Замолете ги учесниците од групите да се обидат да направат подготовка за часот врз основа на оваа подготовка, но без да се фокусираат на еден пример на родова исклученост во различен национален контекст. Замолете ги таа подготовка за час за ја споделат со авторите и партнерите кои работеле на изработката на педагошките алатки за предавањето на тема Култура сеќавањата во „MemorInmotion“ и уметничката Ана Чигон.

Сцена од филмот: ИНДЕКСИ (ДАВОРИН) И МИРЗА, ЈУ Гимназија Обала Сараево

модул VII Современи споменици за иднината	
	единица 11
тема	Како се сеќава младата генерација
наслов	ИНДЕКСИ (ДАВОРИН) И МИРЗА – Последните романтичари
поднаслов	Уметноста, спортот и спомениците
контекст	<p>Последните романтичари</p> <p>Даворин Поповиќ - Пимпек (Пејач) е роден во Сараево во 1946 година. Студирал на Факултетот за политички науки во Сараево, но од рана возраст се занимава со ракомет и со кошарка. Во кошарката беше еден од најталентираните бекови што ги имаше Сараево во тоа време. Беше капитен на Млада Босна и како стандарден првотимец одигра повеќе од 500 натпревари. Во 1968 година престана активно да се занимава со спортот, и целосно ѝ се посветува на музиката. Славата ја стекна како пејач на групата Индекси од 1964 година. Пимпек е херој на своето време. Голема музичка ѕвезда на поранешна Југославија. Учествуваше на Евровизијата, а зад себе остави голем број на хитови кои ги рефлектираат вредностите на времето во кое живеел и, исто така, неговите ставови за животот. Добитник е на Шестоаприлската награда на Градот Сараево, која се доделува на најистакнатите уметници во својата област. Почина во Сараево во 2001 година од последици од рак.</p> <p>Неговиот современик и голем пријател Мирза Делибашиќ Кинџе е роден во Тузла, 1954 година, како дете од рударско семејство. Уште од раните години тој бил активен спортист и првиот голем успех го постигна во 1968 година кога стана тениски шампион на Босна и Херцеговина. Сепак, спортот на кој што е посветен до крајот на неговата кариера беше кошарката, првично во Слобода од Тузла, а од 1972 година во Сараевската Босна. За “студентите” одигра 700 натпревари и даде повеќе од 14.000 кошеви. Беше шампион на Југославија во 1978 година и 1980 година, клубски шампион на Европа во 1979 година, а со репрезентацијата на Југославија ги освои сите трофеи. Два пати беше Европски шампион (1977 и 1979) и олимписки шампион во 1980 година. За најдобар кошаркар на Југославија е прогласен во 1980 година. Играше за Реал Мадрид и беше селектор на БиХ во 1993 година. Добитник е на Шестоаприлската награда во 1976 година.</p> <p>Овие двајца најдобри другари преку својот пример како се живее го дадоа својот печат и ги одбележаа и градот и државата. Вредностите кои нив ги краселе и со кои живееле и ги истакнувале беа почит, чест, хуманост, љубов, надеж и сонување снисhta. Тие се пример за посветеноста кон своите цели и љубовта. Љубовта кон мечтите, човекот, другарот... Тие беа сакани во нивниот град и нивниот град се сеќава на нив како на искрени романтичари и боџи, токму онака како живееле. Дури и починаа во истата година и од истата болест.</p>

	Денес, во чест на Даворин Поповиќ се доделува музичка награда Даворин, како и кошаркарски турнир за женска кошарка, а во чест на Мирза Делибашиќ се игра кошаркарски турнир за мажите. Испред ФИС во Сараево, каде што секојдневно седеа и пиеја кафе, се наоѓа споменикот на Пејачот и Кинџе!
поврзани теми	Сеќавање во движење, локална/регионална историја
пораки	Да се согледа до кој степен позитивните лични примери од животот на луѓето кои одбележаа едно време можат да останат како универзална порака за човештвото, честа и почитта. Треба да се размисли кои човекови вредности преовладуваат денес во јавниот живот како порака и пример за животот.
цели	Да се развие кај учесниците критички став кон времето во кое живеат тие преку анализата на спомениците на урбаните херои на едно време.
резултати	Учесниците го испитуваат односот на својата генерација кон минатото преку анализа на филмот, но и односот на денешното општество кон едно време и даваат критички осврт за уништувањето на културните добра (споменици) во центарот на Сараево.
траење	60 минути Воведен дел: 15 минути Главен дел: 25 минути = 5 + 10 + 10 Последен дел: 20 минути
број на учесници	20–30
методологија	Учесниците преку самостојна работа и работа во парови/групи, анализа на филмот и дискусија ќе извлечат заклучоци и ќе дадат одговори на поставените клучни прашања.
процедура	Воведен дел: 15 минути I дел: 5 минути Отворање на темата преку прашања Можни прашања: 1. Дали ви се познати имињата Мирза Делибашиќ и Даворин Поповиќ/Индекси? 2. Дали знаете нешто за нив? Да се запишат на хартија асоцијациите за овие две лица. Секој учесник го предава својот лист, кој што модераторот ги лепи на таблата.

II дел: 10 минути

На учесниците да им се даде задача во парови на google.com да најдат информации кои постојат за нив, а потоа да се вратат повторно и да разговараат со помош на прашањата.

Можни прашања:

1. Какви се вашите ставови за вредностите кои се врзуваат за нив?
2. Дали можеме да ги препознаеме и да ги наведеме општоприфатените вредности на денешните јавни личности?
3. Каква порака им испраќаа на своите современици?

Разговарајте со учесниците за наодите од нивните истражувања. Целта на оваа активност е да се види колку првичните информации (сознанија) за нив двајцата беа точни, односно погрешни. Доколку меѓу учесниците има некои кои на своите листови напишале точни информации, треба да се пофали нивната информираност и предзнаење.

Главен дел: 25 минути = 5 + 10 + 10

I дел: 5 минути

Да се напишат сите можни прашања кои ќе бидат предмет на анализа и дискусија по проекцијата на филмот.

Можни прашања:

1. Од што е направен споменикот и каде што се наоѓа?
2. Кои се причините за подигнување на овој споменик? Каква порака првично требаше да им испраќа на минувачите?
3. Во каква состојба е споменикот денес? Како новите генерации реагираат на она што претставува споменикот како универзална вредност?

II дел: 10 минути

Проекција на филмот

III дел: 10 минути

Поделете ги учесниците во групи и кажете им да ги материјализираат на хартија своите впечатоци, да разговараат за поставените прашања и можеби да додадат некои други области за филмот кои би можеле да се користат.

	<p>Финален дел: 20 минути</p> <p>I дел: 10 минути Излагањето на ставовите на групите врз наведената тема и прашањата со меѓусебна дискусија.</p> <p>II дел: 10 минути Последен круг на излагање на своите ставови и впечатоци со помош на клучните прашања.</p> <p>Клучни прашања:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Дали можеме да зборуваме за спомениците како “ехо на совеста” на денешното време? – Во која мера спомениците зборуваат за сегашниот момент, а во која мера за минатото? – Што зборува за нас самите нашиот однос кон спомениците?
материјал	<p>II дел: Краток филм Индекси и Мирза</p> <p>III дел: Фотографија на споменикот на Мирза Делибашиќ и Даворин Поповиќ</p>
извори	<p>ДВД-то вклучено во прирачникот “МеморИнмоушн” – Педагошка алатка за наставната тема Култура на сеќавањето/ Краток филм Индекси и Мирза, ЈУ Гимназија Обала Сараево</p>
дополнителна литература	<p>Од: “МеморИнмоушн” – Педагошка алатка за наставната тема Култура на сеќавањето:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Модул II • Модул III • Модул IV • Модул V • Модул VI
дополнителни активности	<p>Да се запознаат со биографијата, делата и достигнувањата на Даворин Поповиќ и Мирза Делибашиќ. Студиска посета и истражување на современите споменици во регионот на Западниот Балкан.</p>

Есеј

Создавање на активна култура на сеќавањето со зајакнување на наставниците: Поттикнување на младите низ критичката педагогија и мирвно воспитување

Д-р. Лариса Касумагиќ-Кафеџиќ

“(...) како наставничка, се обидував да се погрижам за тоа моите студенти да го научат она што моите наставници не успеаја да ме научат - дека историјата во голема мера е резултат на човековите одлуки, дека превенцијата е можна, и дека образованието мора да има морална компонента доколку сака да придонесе на промените. Соочувањето со историјата се базира на овие убедувања. Исто така се базира на убедувањето дека образованието во една демократија мора да биде, како што еднаш изјави Алексис де Токвил “учење во слобода”. Тоа значи, дека образованието мора да промовира ставови, вредности и вештини потребни за да се живе во слобода.”¹

(Margot Stern Strom²; според Barr, 2005)

Во Босна и Херцеговина сме сведоци на промени кои постојано се случуваат во процесот на образованието и воспитувањето: промени во основното образование со воведување на задолжително деветгодишно образование; вклучувањето (инклузијата) на децата со посебни образовни потреби; промени во образованието на наставниците на сите предметни области; реформа на наставните програми и изработка на заеднички основи за различни предметни подрачја. Многу од промените за кои сме сведоци мошне често го ставаат акцентот на исполнувањето на формата која во суштина не се занимава со социјално-подвижувачките промени. Промените кои би биле насочени на изградба на праведно општество и кои би требале да заживеат во училищата и да се одразуваат на квалитетот на образовната политика, моралното определување и професионалната посветеност на училишниот менаџмент, учителите и наставниците, во голема мера се

---

1 “(...) as a teacher, I tried to ensure that my students learned what my own teachers failed to teach – that history is largely the result of human decisions, that prevention is possible, and that education must have a moral component if it is to make a difference. Facing history is based on those beliefs. It is also based on the conviction that education in a democracy must be what Alexis de Tocqueville once called an ‘apprenticeship in liberty’. That is, it must promote the attitudes, values, and skills needed to live in freedom” (Barr, 2005).

2 Една од одновачите на организацијата “Facing History and Ourselves” (<http://www.facinghistory.org/>), претседателка и извршна директорка, Марго Стром ја објаснува визијата за образованието во предговорот на книгата “Холокаустот и човековото однесување” (engl. Holocaust and Human Behavior)

огледало на социјалниот контекст во кој и училиштата секојдневно ја “живеат” постконфликтната социјална реалност – доминантните политички дискурси на моќта и институционализираната поделба, кои не можат да се занемарат, бидејќи, како такви, одговараат за ширење на страв од сè што е различно. Во комплексноста на многу прашања со кои се соочува Босна и Херцеговина и дваесет години по завршувањето на војната, се прашуваме каде е најдобро да се почне со промените за тие да бидат квалитетни, да заживеат во воспитно-образовната пракса, да се направат во областа на системски решенија и образовните политики. Во отсуство на поширока системска реформа која би одговорила на комплексноста на предизвиците на образованието во пост-конфликтното општество на образовните иницијативи на локално, формално и неформално ниво, и понатаму претставуваат можност за јакнење на оние поединци и морално и социјално свесни наставници и активисти, дека темите за културната меморија и справувањето со минатото се претставуваат и се испрашуваат во контекст на соодветни педагошки основи и методолошки и дидактички принципи. Таквите образовни иницијативи укажуваат на потребата да се најдат нови начини за соочување со минатото, за соочувањето со доминантните историски наративи и испрашувањето на утврдените концепти на идентитетот, со цел да ги поттикне младите да размислуваат критички за процесот на чување на сеќавање и за да ја препознаат сопствената улога и одговорност во процесот на промените. Во таквиот критичко-педагошки однос кон прашањата за идентитетот, припадноста, соочувањата со трауми и мачни спомени, се дава можност на младите луѓе да зајакнат во самиот дијалогски процес и да ја сфатат својата одговорност и улогата во процесот на донесување одлуки, како и во процесот на постконфликтното општествено закрепнување.

Силата која што концептуално ги контролира промените во клучна насока е присутна во литературата и се фокусира на феноменот на критичката педагогија. Оваа педагогија во суштина е образовна филозофија која ги поттикнува педагозите и наставниците професијата на подучување да ја сфатат како еден динамичен процес во кој се конструира знаењето (Банкс, 1994) во интеракција со учениците, а не како однапред определен проток во кој е потребно на учениците да им се пренесат егзактни познавања (Freire, 1974, 1995, 1998; Giroux, 1992, 1997; според: Вурам, Feng 2004). Застапниците на критичката педагогија веруваат дека во наставниот процес кој е дефиниран на тој начин учениците не треба да бидат пасивни конзументи, туку активни креатори на знаењето кои се ангажирани во креативен културен развој (Вурам, Feng, 2004: 158)

Во рамките на критичката педагогија на образованието се гледа како на процес на учење кој е ослободувачки и во кој сите лица, без разлика на класа, раса, пол, јазик, потекло или етничка припадност, стануваат свесни за своите способности да ги промовираат ефикасните промени кои водат кон напредок на општеството. Критичката педагогија на тој начин им помага на учениците да се деконструираат однапред формираните идеи, од кои корист имаат само доминантните групи и доминантните наративи. Ваквиот пристап води кон процесот на ослободување со кој се промовира трансформацијата на суштествата, а процесот на дијалоска ретроспекција е еден од начините да се постигне свеста за трансформацијата. Рефлексијата игра клучна улога во овој процес, бидејќи овозможува поглед наназад и ни помага своите претходни искуства да ги поврземе со моменталната реалност, и да се конструираме ново значење. Идејата за Освестувањето³ (Анг. Conscientization, критичка свест, свест, свеста) се однесува на развојот на свеста на поединецот во општеството и секој човек би требало да помине преку овој процес (Фреири, 1998). Во ваква педагошка клима младите луѓе стануваат свесни за нивната улога во процесот на чувањето на секавањата, ги ослободуваат потиснатите гласови и се поттикнуваат на користењето на аргументи и факти преку мултиперспективната и дијалоска анализа.

Мировната педагогијата е “филозофија и процес кој вклучува вештини како што се слушање, размислување, решавање на проблеми, соработка и решавање на конфликти; овој процес подразбира зајакнување на луѓето преку вештини, ставови и знаења кои им помагаат да се креираат побезбеден свет во одржлива животна средина” (Харис и Морисон, 2003: 9; цитирано од: Опотов, Герсон, Вудсајд, 2005). За да биде ефикасно, мировното образование треба да го избегнува ограничувачкиот фокус кој ја романтизира неодржливата и стабилна визија за мирот и наместо тоа треба да се обидат да ја претстават динамичната и итната природа на општествените тензии, со цел преиспитување на општествените системи со кои се институционализира нееднаквоста и неправдата (Опотов, Герсон, Вудсајд, 2005). Мировното образование во суштина е динамично, интердисциплинарно и мултикултурно и доаѓа од работата на голем број истакнати

---

3 Англискиот термин conscientization е превод на португалскиот термин conscientizaçã, што го популаризираше бразилскиот педагог, активист и теоретичар Paulo Freire во својата книга “Педагогија на угнетените” (Pedagogy of the Oppressed, 1970).

едукатори и активисти за мир, како што се Џон Дјуи, Марија Монтесори, Паоло Фреири, Јохан Галтунг, Елис и Кенет Билдинг и многу други.

Мирот значи не само отсуство на традиционалните видливи форми на насилство, туку и позитивно присуство на благосостојба, социјална правда, родова еднаквост, човекови права. Мировното образование не ги учи учениците што да мислат, туку како да размислуваат критички, и на тој начин овие принципи се преклопуваат со критичката педагогија; на Мировното образование целта не му е репродукција на знаењето, туку трансформацијата и, како такво, произлегува од трансформациското учење, а пристапите кои се користат во наставата се холистички и партиципативни.

За слична трансформација зборува и Све-Хин (1997) нарекувајќи ја „критичко зајакнување“:

“Ако мировното образование не може или не сака да ги поттикне, не само на нашите умови, туку и нашите срца и души на лична и општествена акција за изградба на мирот, тогаш ќе остане само како умртвена, и пред се „академска“ вежба, дури и во неформалниот образовен контекст (...) Додека неформалното образование често се смета како природно живеалиште за критичката еманципација, институциите на формалното образование исто така треба да ги поттикнуваат учениците на трансформација.”⁴

(Свен-Хин, 1997, цит. според Кларк-Хабиби, 2005)

Секавање во движење - Педагошка алатка за културата на секавањето со својата творечка визија ги поттикнува младите да отворат многу прашања за преиспрашување на историјата на доминантните и преовладувачки приказни за спомениците и меморијалните локалитети во Западниот Балкан и улогата на

---

4 “If peace education is not able or willing to try to move not just minds but also hearts and spirits into personal and social action for peacebuilding, it will remain emasculated, a largely “academic” exercise even in the non-formal context... While the non-formal community sector is often seen as the “natural” site for critical empowerment, the formal education institutions should also challenge learners towards transformation.” (Swee-Hin, 1997; cit. prema: Clarke-Habibi, 2005)

уметноста и уметниците во процесот на чувањето на сеќавањата и справувањето со минатото. Овие алатки имаат за цел поттикнување на младите на општествена акција за заштита и изградба на мирот, а улогата на наставниците и воспитувачите во формалниот и неформалниот образовен контекст е од суштинско значење во создавањето на безбедна и емпатична животната средина, што резултира со “критичко зајакнување”.

Педагошката работа со примена на работилници им овозможува на наставниците да ги поттикнат младите на критичка анализа со користење на различни интерактивни и кооперативни активности и стратегии, како и видеа кои ги рефлектираат вистинските партиципативни стратегии затоа што младите луѓе се вклучени во процесот на креирање, снимање, согледување на улогата на чувањето на сеќавањата, креирањето и монтирањето на претставените историски наративи. Имајќи предвид дека материјалите се достапни на различни јазици, постои можност за користење на работилници или адаптирање на одредени активности и материјали во различни предметни подрачја, со што се поттикнува интердисциплинарното поврзување на темите и содржините и идентифицирање на целите на интеркултурално, мировно и граѓанско образование, а кои заземаат важно место во целите на многу општествено-хуманистички полиња и наставни планови.

“Образовните иницијативи во Босна и Херцеговина кои користат партиципаторни и холистички пристапи и стратегии, и резултираат со активизмот на младите луѓе поттикнати на трансформација на општеството и изградба на мирот, за сега сè уште ги “носат” посветени и свесни поединци, едукатори, активисти и наставници кои го трансформираат светот трансформирајќи се себе си и своите училници, кои и самите го поминале развојниот пат кон подигањето на свеста и ја препознале моралната и општествена одговорност на нивната наставничка вокација. Образовните институции, првенствено педагошките факултети и истражувачките институции, треба на сличен начин да учествуваат во лансирањето на таквите иницијативи и отворањето на прашањето за значењето и клучната улога на образованието во пост-конфликтните општества. Доколку образованието е втемелено на критичко-педагошките и хуманистичките принципи, соочувањето со минатото ќе остане само огледало на општествената реалност на фрагментација, поделбата и доминантните политички дискурси на моќта. Ако образованието не може или не сака да ги поттикне младите на општествена акција и на градење на мирот, тогаш тоа ќе “остане само како умртвена и пред сè академска вежба”.

автори

Прирачник:

Лаура Боерхаут (Laura Boerhout) е историчарка која го проучува меѓугенерациското пренесување на босанските сеќавања од војната на Универзитетот во Амстердам, и како едукатор во Куката на Ана Франк (Anne Frank House) е одговорна за организирање на работилници за младите луѓе за спомениците и за сеќавањата. Заедно со Младинската иницијатива за човекови права во Босна и Херцеговина ја организираше Прошетката низ сеќавањата во Сараево и Прошетка низ сеќавањата во Минхен.

Бојана Дујковиќ-Благојевиќ дипломирана историчарка, магистер по историја на Универзитетот во Бања Лука. Наставничка, автор и уредник на дополнителните наставни материјали, и исто така, член на Управниот одбор на ЕУРОКЛИО - ХИП БиХ.

Мелиса Фориќ - историчарка од Сараево, автор и коавтор на неколку учебници по историја за средните и основните училишта. Член е на Здружението на наставници и професори по историја во Босна и Херцеговина ЕУРОКЛИО-ХИП БиХ. Работи во Центарот за балкански студии на Академијата на науките и уметностите на Босна и Херцеговина.

Сенада Јусиќ - историчарка и член на Здружението на наставници и професори по историја во Босна и Херцеговина ЕУРОКЛИО-ХИП БиХ. Предава во средно и основно училиште и учествуваше на бројни конференции и проекти од областа на истражување и анализа на историскиот материјал, новите наставни методи во наставата по историја, како и во проекти за забрана на дискриминацијата.

Мухамед Кафеџиќ Муха е професор по ликовно образование и магистер на сликарството, а живее и работи во Сараево како самостоен уметник.

Вјолца Красниќи (Vjollca Krasniqi) е социолог и асистент професор на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Приштина. Копретседател е на Универзитетската програма за родови студии и истражувања. Пишуваше за различни теми поврзани со постконфликтната реконструкција во Косово, со фокус на пол, нација и градење на државата, како и транзициската правда.

Лариса Касумагиќ-Кафеџиќ е повеќегодишен активист на полето на мировната едукација и образованието, филозофија на ненасилство и интеркултурно образование. Таа во моментот работи на Катедрата за англиски јазик, на Филозофскиот факултет во Сараево на педагошка група предмети на наставничка насока.

Нита Луци (Nita Luci) е професор на Одделот за антропологија на Универзитетот во Приштина. Нејзината моментална работа на тема на политизацијата на сеќавањата како дел од Универзитетската програма за родови студии и истражување се фокусира на маскулинитетот во Косово.

Николас Мол (Nicolas Moll), доктор на науките во областа на современата историја и историчар и професор во областа на интеркултурната соработка и соочувањето со минатото. Професионално активен во Западниот Балкан и Западна Европа, а исто така работи како координатор на Европската платформа за размена на Мемори лаб (Memory Lab).

Микеле Паренте (Michele Parente) веќе 18 години работи како социјален педагог и експерт за граѓанско решавање на конфликтите мировни дејствија. Од 2008 година е менаџер на *форумЗФД* проектот во Босна и Херцеговина.

Војтер Реитсема (Wouter Reitsema) е специјализиран историчар за постколонијалната теорија, 1975 пост-Виетнамската дијаспора и Студената војна во Холандија, а во моментот работи за Куката Ана Франк (Anne Frank House) и фондацијата за демократија и медиумите во Амстердам (Холандија).

Консултанти:

Суад Алиќ 18 години работи во средно училиште, од кои четири години како директор на училиштето. Од 2007 година, постојан претставник на БиХ во Советот на Европа за прашањата за граѓанско образование и ЕДЦ.

Андреа Баотиќ е дипломирана историчарка на уметноста и романистичарка. Работи како асистент за настава и истражување на Катедрата за историја на уметност на Универзитетот во Сараево.

Џудит Бранд (Judith Brand) од јуни 2014 е менаџер на програмата *форумЗФД* во Босна и Херцеговина. По професија е социјален работник, а титулата магистер ја стекнува по завршувањето на Источноевропските студии. Има стекнато значително искуство во работата во земјите од Западен Балкан.

Елма Хашимбеговиќ е историчарка и музејска советничка. Во моментот е директорка на Историскиот музеј на Босна и Херцеговина во Сараево.

Адис Хукановиќ е магистер по психологија и мировен активист. Работел за Младинската иницијатива за човекови права (МИЧП БиХ), Здружението на жените од Приједор „Извор“ од Приедор и американската програма за млади лидери. Од април 2016 работи како координатор на проектот во организацијата *форумЗФД* во Сараево.

Алма Машиќ - од 1994 година е вклучена во секторот на цивилното општество во Босна и Херцеговина и поседува големо знаење за развојот на граѓанското општество и демократските прашања на Балканот, а првенствено се занимава со теми поврзани со справување со минатото и транзициската правда за жртвите и младите луѓе.

Неркез Опачин е предавач на Катедрата за меѓународни односи на Меѓународниот универзитет во Сараево. Предмет на неговите истражувања е анализата и решавањето на конфликтите, мировни студии и меѓународни односи.

Кристијан Фајфер (Christian Pfeifer) дипломирал на Катедрата за политички науки, српско-хрватски јазик, литература и историја. Од 2008 година е регионален менаџер на програмата *форумЗФД* за Западен Балкан, со седиште во Белград.

Сораја Загиќ, магистер за човекови права и демократија на Универзитетот во Болоња / Универзитетот во Сараево. Работи како проект менаџер во организацијата *форумЗФД* во Босна и Херцеговина.

ДВД: кратки филмови, документарец и видео клипови

Учесници и коавтори на краткиот филм МОНУМЕНТИМОУШН: Дукаѓин Борова, Арди Борова, Едита Даути, Пола Феик, Ермир Гега, Дејан Косаниќ, Андреа Ковачевиќ, Мориц Кремер, Блерон Кривањева, Бранислав Пантиќ, Филип Пантиќ, Тонин Аубриетиа, Лука Тилингер, Марко Кројач, Јан-Никлас Алекс Вахл, Фабијан Хансен, Микеле Паренте, Мухамед Кафеџиќ Муха.

Учесници и коавтори на Прошетка низ сеќавањето (Memory walk) во Сараево и Прошетка низ сеќавањето (Memory walk) во Минхен. Видео клипови: Филип Бојаниќ, Нермин Шехиќ, Борис Батковиќ, Амир Хаскиќ, Нејра Оруч, Сејдефа Ибишевиќ, Наида Хоџиќ, Кенан Муриќ, Даниел Зерем, Хана Чурак, Сабина Хајдаревиќ, Марко Матовиќ, Аида Дураковиќ, Амар Колашинац, Амина Алијагиќ, Далила Заимовиќ, Емина Адиловиќ, Александар Баер, Ванеса Биндер, Алина Фелдмеиер, Александар Гебхард, Моника Карлингер, Карина Клајн, Вероника Крибицнек, Никола Вајгел, Џесика Вајс, Бастијан Виртман. Им благодариме и на: Нина Шеремет, Николас Мол, Јан Пол Дубелман, Лукас Елмер, Арон Петерер, Алма Машиќ, Клои Грант, Ламија Ланџо, Инги Котло, Воутер Реитсема, Мартин Бахман, Сачи Бертрам, Тобиас Тракслер, Пол Грабенбергер.

Автори/ки на краткиот филм “Индекси и Мирза” од ЈУ Гимназија Обала Сараево: Амила Машовиќ; Ајна Грабус; Армин Паповиќ; Бењамин Фазлиќ; Илма Суботик; Тија Хајро; Лејла Смјечанин; Ена Ченгиќ; Керим Хоџиќ и професорот Ирфан Кубат.

Авторка на документарниот филм “Сеќавајќи се на другите”: Ана Чигон, наградувана уметничка и режисерка од Словенија, која претежно го користи видеото, перформансите и новите медиуми. Нејзините документарци се занимаваат со феминизмот и социјалните прашања.

Материјал и ресурси за културата на сеќавањето и соочувањето со минатото на Западниот Балкан со фокус на едукацијата

Едукативна и информативна онлајн платформа со учесници, лекции, алатки и искуства за едукација во областа на културата на сеќавањето	http://www.memorytools.cliohipbih.ba
Соочување со минатото – веб страница и платформа за вмрежување на Западниот Балкан	http://www.dwp-balkan.org
EUROCLIO HIP BiH Здружение на наставниците по историја на Босна и Херцеговина	http://cliohipbih.ba
Форум Цивилна мировна служба (<i>форумЗФД</i>)	http://www.forumzfd.de http://westernbalkans.forumzfd.org
Anne Frank House / Memory walk	http://www.annefrank.org
Проект ХИП – Хисторија, Историја, Повијест – пораки за сегашноста	http://www.historijaistorijapovijest.org
Здружение за поддршка на воените ветерани, семејствата и жртвите на војната во Босна и Херцеговина “Правипожар” (“Pravipožar”)	http://www.pravipozar.com
Humanity in Action во БиХ	http://www.humanityinaction.org
Иницијатива на младите за човекови права во БиХ	http://www.yihr.ba
Мрежа за изградба на мирот БиХ	http://www.mreza-mira.net
Pax christi Aachen, Меѓународно мировно движење, Ахен (Германија)	http://www.paxchristi-aachen.de/
Хелсиншкиот комитет за човекови права во Република Српска (БиХ) Бијелина	http://www.helcommrs.org/
Центар за мир, ненасилство и човекови права, Осијек (Хрватска)	http://www.centar-za-mir.hr
БИРН: Балканска Истражувачка Мрежа, Транзиционата правда, Чување на сеќавањата, повоените Балкански споменици во фокусот	http://www.balkaninsight.com/en/page/balkan-transitional-justice-memorialisation-conflicting-memories
Право човечки	http://pravoljudski.org/en/index.html#
Лабораторија на сеќавањата	http://www.memorylab-europe.eu
Проектот Несоодветна споменици	http://www.inappropriatemonuments.org

Центар за демократија и помирување во Југоисточна Европа	http://www.cdrsee.org
EUROCLIO Европска Асоцијација на наставници по историја (Холандија)	http://www.euroclio.eu
Фонд за хуманитарно право, Белград (Србија)	http://www.hlc-rdc.org
С31- Центар за развој на културата за правата на детето, Белград (Србија)	https://www.facebook.com/pages/C31-Centar-za-razvoj-kulture-decijih-prava/
Документа – Центар за соочување со минатото, Загреб (Хрватска)	http://www.documenta.hr/en/home.html
Музеј на детството во војната БиХ	http://djetinjstvouratu.com/muzej/
Центар за ненасилна акција (ЦНА), БиХ и Србија	http://kulturasjecanja.org/en/
PCRC – Постконфликтен истражувачки центар БиХ	http://www.balkandiskurs.com/en/2016/01/13/the-bridges-of-bosnia-herzegovina/
Институт за култура и уметност Арс Акта, Скопје, (Македонија)	http://www.facebook.com/ars.acta
Невидлива уметност	http://www.balkaninsight.com/en/article/critical-voices-erased-from-macedonian-arts--11-05-20
Друг свет Југославија, краток игран филм	http://www.nowness.com/story/a-second-world-yugoslavia www.nowness.com/story/a-second-world-yugoslavia
БИРН – документарец ‘The Unidentified’ за војната на Косово	http://www.balkaninsight.com/en/article/birn-s-war-movie-premieres-at-sarajevo-film-festival-08-16-2015-1 http://www.balkaninsight.com/en/article/birn-documentary-screened-for-us-students http://www.balkaninsight.com/en/article/new-birn-war-crimes-movie-premiered-belgrade
Краток филм на британскиот режисер Џејми Донахиј ‘Shok’ – “Шок” “Пријател” (‘Friend’), за војните од деведесеттите години	http://www.balkaninsight.com/en/article/kosovo-movie-reaches-hollywood-01-14-2016
Проектот Living together - документарен филм за храброста на југословенскиот спортист “Know What is Offside”	http://www.balkaninsight.com/en/article/sportsmen-wartime-acts-honoured-in-film
WARM Foundation: War Reporters’ Festival, BiH (Фестивал на воените репортери)	http://www.balkaninsight.com/en/article/international-war-reports-call-for-truth-and-justice-in-sarajevo

Фестивал на толеранцијата, посветен на филмот и едукацијата, Загреб (Хрватска)	http://www.balkaninsight.com/en/article/film-festival-of-tolerance-starts-in-zagreb
'Camps of Death' (Логори на смртта) документарен филм, Сараево, БиХ	http://www.balkaninsight.com/en/article/documentary-camps-of-death-premiered
Документарен филм за силувањата во текот на војната и сексуалните злосторства 'Silent Scream'	http://www.balkaninsight.com/en/article/birn-documentary-silent-scream-premiers-in-sarajevo
Новинската агенција СЕНС (SENSE): Архив за судењата за геноцидот во Сребреница отворен во Меморијалниот центар Поточари во Сребреница	http://www.balkaninsight.com/en/article/news-agency-sense-s-archive-on-srebrenica-in-potocari
Документарниот филм "The Majority Starts Here" зборува за тоа како младите го интерпретираат последниот конфликт во поранешна Југославија	http://www.balkaninsight.com/en/article/majority-starts-here-premiers-in-mitrovica http://www.balkaninsight.com/en/article/new-birn-film-shows-tolerance-is-possible http://www.balkaninsight.com/en/article/birn-premieres-film-on-youth-and-war http://www.balkaninsight.com/en/article/birn-documentary-premieres-in-skopje
Документарниот филм 'Missing You...', зборува за напорниот и трауматичен процес на барање на посмртните остатоци на исчезнатите лица	http://www.balkaninsight.com/en/article/documentary-missing-you-premieres-in-sarajevo
"Уметноста во темни времиња" изложба на политички мотивирани карикатури создадени во време на владеењето на Слободан Милошевиќ	http://www.balkaninsight.com/en/article/belgrade-hosts-cartoons-from-dark-times
Документарниот филм "Запомни ме" на Здружението на Приједорчанките "Извор", во режија на Азра Хоџиќ, зборува за процесот на справување со минатото на две девојки, Хасема, која имала две години кога нејзиниот татко бил однесен во логорот Кератерм, и Лејла, која била на возраст од само неколку месеци, кога нејзиниот татко исчезнал.	https://www.ictj.org/news/documentary-film-remember-me
Документарниот филм "Through Their Eyes: Witnesses to Justice" ја нагласува улогата на сведокот на судењата за воени злосторства при Меѓународниот кривичен суд за поранешна Југославија во Хаг.	http://www.balkaninsight.com/en/article/premiere-screenings-of-icty-s-documentary-in-zagreb
Мапа на судењата за воени злосторства (онлајн) – (ОБСЕ мисија во БиХ)	http://www.balkaninsight.com/en/article/bosnian-war-crimes-case-map-published

Актерите од Србија и Косово во заеднички проект - изведувањето на драмата Ромео и Јулија од Шекспир	http://www.balkaninsight.com/en/article/romeo-and-juliet-connects-belgrade-and-pristina
Музичар од Поранешна Југославија изведува “Воен Реквием” (“War Requiem”) на концерт посветен на унапредувањето на меѓусебната соработка и разбирање.	http://www.balkaninsight.com/en/article/zagreb-orchrestras-from-the-region-played-britten
Сараево е домаќин на Меѓународната конференција за мир под мотото “Living Together is the Future” (Да се живее заедно е иднината)	http://www.balkaninsight.com/en/article/sarajevo-international-conference-urged-for-peace
Школо за транзициска правда за мир на Балканот	http://www.balkaninsight.com/en/article/sarajevo-to-share-lessons-in-summer-school
Цента за младите “Кварт” Приједор	http://centarzamladekvartprijedor.blogspot.ba/
Здружение на граѓаните “Остра нула” Банја Лука, БиХ	http://ostranula.org/
Центар за изградба на мирот Сански Мост/ Center for peasebuilding Sanski Most	http://unvocim.net/eng/
Проектот Заедничка историја на Југоисточна Европа е мултинационална и мултидисциплинарна иницијатива која користи мултиперспективни, партиципативни и критички пристап во едукацијата за историјата со цел да се бори против национализмот во надминувањето на непријателствата, и промовирање на еднаквоста и разновидноста.	http://www.fes-soe.org/news-list/e/the-southeast-european-joint-history-project/
Facing History and Ourselves е меѓународна непрофитна организација за едукација и развој. Мисијата на организацијата е вклучување на учениците од разни профили да истражуваат за расизмот, предрасудите и антисемитизмот за да се промовира и поттикне развојот на похумани и поинформирани граѓани.	https://www.facinghistory.org
Организацијата ЕИХР (EIHR) развива партнерства и нуди поддршка на наставници, едукатори, истражувачи и организации за подучување за Холокаустот, човековите права и спречувањето на геноцид.	http://www.eihr.org

Превод:

Диван, компанија за пружање на јазички и други услуги, Сараево
Емица Ниами-Налбантик и Сехра Обарчанин

Лектор:

Емица Ниами-Налбантик и Сехра Обарчанин

Фотограф:

Сите фотографии се од каталогот МОНУМЕНТИ, автор Марко Кројач (освен сликите од Модулот V: “сцена од создавањето на материјалот МОНУМЕНТИмоушн, автор Мухамед Кафеџиќ Муха и сликите од Модулот VII: сцени од краткиот филм Индекси и Мирза, автор ЈУ Гимназија Обала Сараево
Даниел Брумунд сликата “Воин на коњ”
Фотографија ц/б Боро и Рамиз во прирачникот и на педагошките картички, авторот не е познат (wikipedia)

ДВД мастеринг:

Мухамед Кафеџиќ Муха
Дамир Шаули

Музика во краткиот филм “МОНУМЕНТИмоушн”:

Ренато Фодер

Дизајн:

Студио Лисица

ДТП:

Јасмин Левента

Печатница:

Добра книга, Сараево

Издавач:

ФорумЗФД (Forum Ziviler Friedensdienst e.V.)

Тираж:

100

Сараево, 2016.

Copyright: Forum Ziviler Friedensdienst e.V. (forumZFD)

Оваа публикација е сопственост на Forum Ziviler Friedensdienst e.V. (форумЗФД). Публикацијата може да се користи слободно за едукација и во други некомерцијални цели без дозвола на издавачот. Користејќи ги деловите на овој материјал корисниците се обврзуваат на следното правилно цитирање:

“Сеќавање во движење - педагошка алатка за културата на сеќавање”, форумЗФД и автори. Користењето на публикацијата е пожелно. Корисниците се молат да го информираат форумЗФД (parente@forumzfd.de) пред да го користат материјалот или некои од неговите делови.

Благодарност:

Делови од овој прирачник врзани за проектот Memory Walk се направени врз основа на претходниот прирачник “Memory Walk. Образовна алатка”. (креиран од страна на Конгресот на националните малцинства на Украина), и особено заблагодаруваме на експертите кои работеа на развојот на овој прирачник: Кира Крејдерман (Kira Kreyderman) (Конгрес на националните малцинства на Украина), Олександер Воитенко (Olexander Voitenko) (независен експерт) и Михаил Тјаглиј (Mikhail Tyaglyu) (Украински центар за студии на Холокаустот).

Се заблагодаруваме на Ана Чигон, уметничка и режисерка од Словенија, која ни даде право да го користиме нејзиниот документарен филм “Секавајќи се на другите”, како дел од новата педагошка алатка “Секавање во движење”, на Гимназијата Обала во Сараево, Босна и Херцеговина, за нивниот краток филм “Индекси и Мирза” како и на Нита Луци и Вјолца Красниќи, професорки на Универзитетот во Приштина (Косово), кои го изготвија педагошкиот модул VI “Секавајќи се на другите”.

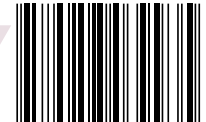
Се заблагодаруваме и на Сораја Загиќ, Сунита Даутбеговиќ-Бошњаковиќ, Џудит Бренд, Адис Хукановиќ, Кораб Красниќи (*форумЗФД*) и Герда Сиделман (волонтерки на рах christi Aachen) и Ева Гоессвеин за нивниот значаен придонес.

Посебна благодарност до сите 124 наставници/чки и едукатори кои ја поминаа обуката за обучувачи/ки за имплементацијата на првата верзија на оваа педагошка алатка и за тоа што го пренесоа своето знаење на младите студенти. Конечно, голема благодарност на Хасиќ Амра, професорка на Универзитетот во Тузла, која, по обуката, самоиницијативно успеа педагошката алатка за културата на секавањето “Секавање во движење” да биде прифатена од страна на деканот и е одобрена како дел од наставната програма на Катедрата за историја на Филозофскиот факултет во Тузла.

ISBN 978-9958-0399-3-5

9 789958 039935 >

Прирачникот е структуриран како интерактивна наставна алатка за учители, наставници и професори, кои што работат со ученици на возраст од 15 до 25 години, а содржи:

- седум тематски модули за културата на сеќавањето;
- единаесет единици за работа со учениците и студентите, како и за работа со младите кои што се активни во младинските, невладините, културните и во образовните организации;
- два писмени состави (есеи);
- ДВД со аудиовизуелен и дидактички материјал (седум кратки филмови и еден документарен филм);
- 27 дидактички картички (за работа со учесниците на работилниците) со слики од спомениците и меморијалите од Западен Балкан;
- каталог за спомениците на Западен Балкан со назив МОЊУМЕНТИ;
- биографии на авторите/ките;
- избор на релевантен ресурсен материјал за едукација за културата на сеќавањето.

Автори:

Мелиса Фориќ
Бојана Дујковиќ-Благојевиќ
Сенада Јусиќ
Лариса Касумагиќ-Кафеџиќ
Лаура Борхаут

и

Вјолца Красниќи
Нита Луџи
Ваутер Реитсема
Мухамед Кафеџиќ Муха
Николас Мол
Ана Чигон
Микеле Паренте
Учениците на ЈУ Гимназија Обала Сараево

финансиран од